

ЗНАЦИТЕ НА ПЪТЯ

АВЕСАЛОМ ПОДВОДНИ

Мислителят не казва нищо ново.

Той малко по-другояче намества акцентите.

Встъпление

Законите на природата са задължителни за всички. Независимо от това, дали знаете закона за привличането или не, подхлъзвайки се, падате. Последното обстоятелство е отдавна известно, дълго преди да е получило надлежщата интерпретация във формата на закона за привличането на Нютон.

В този трактат ще стане дума за духовният ръст на човека. Законът за духовният ръст играе в живота на човечеството не по-малка роля, отколкото закона за привличането, макар често неговите проявления да се разглеждат като случайности или като следствия от напълно различни закони. Обаче авторът не си е поставил за задача разглеждането на дадения закон като такъв; неговата цел е малко по-различна. Главната тема на трактата се явяват знаците, появяващи се по духовния път на човека, както положителните, свидетелстващи за духовния ръст, така и отрицателните, знаците на падението (за последното, впрочем, може да се говори само условно).

Актуалност

В своята „Практическа Веданта“ Свами Вивекананда пише, че религията трябва да бъде практична, т.е. достъпна в качеството си на ръководство във всекидневния живот. За съжаление философията, религията и етиката на европейската школа съвсем не си поставят подобни задачи. Твърденията от типа: „Е, това е вече философия“ и „Всичко това е много хубаво, но живота си има свои закони“ могат да се чуят от хора с развито абстрактно мислене и напълно морални от всяка гледна точка.

От друга страна, съществуват няколко „вечни“ теми и проблеми (любовта, смисълът на живота, взаиморазбирането и т. н.), които възникват във всекидневния живот и понякога много силно натравят същия този живот. Обаче само много млади и наивни личности пишат за своите трудности във вестниците с надеждата, че учените и специалистите ще ги научат как да постъпят. Обичайно за съвет се обръщат към лица, помъдрели от жизнения опит и тези последните действително дават съвет. Той е основат на богат опит и е грамотен в смисъла на Дейл Карнеги, т. е. отчита се обстоятелството, че не бива никого да се превъзпитават или убеждават в нещо, и не трябва да се злобее и ругае, а да се излъчват усмивки и ласкателства. Малката неприятност се крие в това, че следвайки подобни съвети, може действително да се реши дадения конкретен проблем, но той скоро ще се върне в още, може би, по-малко приятен вид.

А дипломираните специалисти – философите, социолозите, психолозите,

психотерапевтите и писателите като правило ще изкажат няколко известни от училищните времена истини, леко ще смърят, че трябва да сме по-добри (а как точно?) и повече да се обичат хората въобще (защо пък?) и близките в частност (ако имах такива близки, до небето бих запял!), и ще добавят в заключение: „Впрочем, за тези неща рецепти няма, правете каквото знаете, Бог (или колективът) ще ви е съдия“.

Получава се, че философията, религията, етиката всъщност са неща, може би, достойни сами по себе си, но неприменими към живота. Обаче има надежда, че това не е така; просто липсва промеждутъчно звено между теорията и практиката и в този случай то трябва да се търси. Авторът предполага, че проблемът е именно в това: религията, философията и етическите системи съществуват в напълно достатъчно количество, но твърде малко внимание се отделя на въпросите на интерпретацията, т. е. на това, как висшите закони на Битието се пречупват във всекидневния живот и по какъв начин въздействат на света и индивидуалното и общественото съзнание и подсъзнание. За това и става дума в трактата.

Стимулите и целите

Главният стимул за създаването на този трактат беше желанието на автора да внесе ред в собствените си мисли. За това се оказа полезно (ако не и необходимо) те да се запишат. Обаче веднага щом възникна текста, веднага се появи образа на Читателя, който започна да поставя върху текста определени ограничения, в резултат на което окончателният вариант на трактата стана извод на съвместното творчество на автора и Читателя. В хода на работата у Читателя се проявиха определени личностни черти и равнище на познание. Оказа се, че него отдавна го вълнуват общите проблеми на битието; целта и смисълът на живота, моралът, религията, философията; той е чел нещо от западната философия, нещо от източната, чувал е за кармата и превъплъщенията. В него съществува смътното усещане за осмисленост на личната съдба, което той не може да изрази с думи. По всички интересоващи Читателя въпроси, както казват англичаните, той държи ума си открит, т. е. не отхвърля новата за него гледна точка само затова, че тя не съвпада с известните му или даже им противоречи. Инстинктивно той е обективен идеалист, т. е. вярва в съществуването на обективното висше начало, което, Впрочем, лошо си го представя; заедно с това понякога усеща себе си като микрокосмос, като Вселената в миниатюра.

По повод съдържанието на трактата авторът е длъжен да каже следното. Той в никакъв случай няма в предвид, че мислите, изложени тук, са единствено верните. И вече по-малко от всичко иска да убеди Читателя в нещо. Целта на автора е съвсем различна: да *предложи на вниманието* на Читателя някои наблюдения и мисли. И ако последният внимателно прочете тези далбокомислени страници, целта на автора ще бъде напълно достигната.

Философията на Веданта

Настоящият трактат е написан в духа на философията на Веданта и в някаква степен се явява нейно продължение. Без да си поставя задача да излага тази велика философия, авторът по личната молба на Читателя все пак ще каже

няколко думи по неин повод.

Основната роля в трактата се отделя на закона за кармата. Всеки човек има безсмъртна душа, която, подчинявайки се на този закон, се превъплъщава, променяйки физическите обвивки (телата) и постепенно се въздига към среща с Абсолюта, част от който някога е бил, и в края на краищата се слива с него. Това е и кармата (религиозната съдба); нашата (земната) интерпретация на този процес се нарича духовен ръст. При това трябва да се има впредвид следното.

Първо, пътищата на духовния ръст (пътищата на достиженията) са много. Йога, сред главните пътища, разглежда бхакти йога (богопочитанието), джняна йога (познанието на света), карма йога (труд без привързаност към резултатите), раджа йога (концентрация), тантра йога (непосредствено чувствено възприятие). Различните пътища в йога, бъдейки относително автономни, не се изключват един друг.

Второ, на пътя на духовният ръст човек задължително трябва да проявява свобода на волята. Този път не е предопределен; съществува само, така да се каже, общо направление на пътя, а конкретната траектория човек избира сам (макар и често неосъзнато). Обаче колкото по-висше е духовното равнище, толкова по-определено става направлението на по-нататъшния духовен път (външните ограничения стават по-сурови) и толкова по-трудно е да се върви по него.

Трето, наказанието за отстъплението от кармата (проявяващо се в нейното обременяване) носи не личен характер, доколкото законът за кармата е проявление на безличностния Абсолют; с други думи, законът на кармата следва да се разглежда като природен закон, а не като действие на личен антропоморфен Бог. Отстъплението от кармата и снижението на духовното равнище обичайно се *изразяват* в постъпки, характеризирани като глупави (за дадения човек), но съвсем не се свеждат до тях. (Например, снижението на духовното равнище на И. Обломов не се е съпровождало от никакви постъпки в общоприетия смисъл.) И съответно наказание следва не за глупавите постъпки, а за снижението на духовното равнище в сравнение с предписаната карма.

Законът за кармата също го наричат закон за причините и следствията. Той свързва личните карми на различните хора един с друг и със съдбата на света, определяйки обща схема на развитието. Конкретната съдба на света се определя от законите на кармата и личната свободна воля на всички участници в световния процес.

Етичното учение на Веданта е основано на понятието дхарма (лична етика). То утвърждава: етично за човек е това, което в даденият момент води към неговия духовен ръст.

Обзор на съдържанието

Разделението на трактата на глави е в значителна степен условно и (насила) произведено от автора изключително по молба на Читателя. При това главната тема на трактата – знаците на духовния път на човека – не винаги е изразена пряко, но авторът помни за нея постоянно. Тук авторът смята за необходимо да

подчертае, че признаците на духовният ръст, за който ще стане дума по-надолу, се явяват именно *признаци*, а не цел на духовното развитие; целите се появяват *сами* по себе си, свидетелствайки за правилността на избрания път. Опитва да ги поставим в качеството им на цел обезателно води до обременяване на кармата.

Основният тези на първата глава на трактата се състои в това, че голяма част от духовните проблеми на човечеството всъщност са проявления на едно универсално желание: да се разбере и почувствува единството на света. Втората глава е посветена на проблема на свободата на волята и утвърждава, че творчеството е едно от нейните проявления; от тази гледна точка се изучава процесът на творчеството. Тази глава се явява концептуално най-важната. В третата глава се разглежда проблемът за доброто и злото на основата на теорията за естетическия избор, построена във втора глава. Четвърта глава е посветена на основното средство за общуване на човека с Бога (и сатаната) – вътрешният глас. Пета глава е посветена на изменението на начина на живот на човека в процеса на духовния ръст. В шеста глава се разглеждат различните типове познание. И накрая, в седма глава, авторът се изказва по повод проблемите на взаимоотношенията между човека и Бога.

Глава 1

Единството на света

От момента, когато човек се е осъзнал, т. е. отделил се е от света, той се стреми да намери в този свят своето място и отново да се включи в този свят. За да направи това, му е нужно да постигне единство със света. Проблемът на познанието е подробно разгледан в шеста глава; тук авторът се ограничава с няколко въвеждащи забележки.

Научното познание и единството на света

Самата идея за възможността за познаване на света от човека предполага, че има определена еднаквост в природата, благодарение на което нашето ограничено по своите възможности съзнание може да достигне до неголямо количество от основните закони, организиращи света. Целта на науката е да открие пълната система от такива закони, в които всеки друг закон се явява логическо следствие. (Вярата в съществуването на такава система, а като идеал – единен закон, познаваем, ако не изцяло, то поне на части, съставлява основата на позитивизма.) Затова учените професионалисти винаги търсят общия поглед върху възможно по-широк кръг от явления, стремейки се по възможност да съкратят броя на основните закони. Така, А. Анщайн е посветил значителна част от живота си на опити за извеждане на обща теория на полето, описваща от една гледна точка всички типове физически взаимодействия.

За съжаление на позитивистите, реално получаващата се ситуация изглежда точно обратно; с все по-внимателното изучаване на действителността глобалните закони започват да се нарушават, модифицирайки се във всяка подобласт, а опитите за „слепване“ на локалните закони в глобални търпят неуспех. А справедливите глобални закони притежават печално известно свойство, изразено с фразата: „Тази теория е толкова всеобща, че никакво нейно частно приложение е невъзможно“. С други думи, глобалните закони стават толкова разплутли, че престават дори някак да ограничават множеството потенциално възможни явления, в което, собствено, и се заключава същността на всеки закон: той, всред всички мислими (потенциално допустими) възможности отделя тесен клас, такива, които фактически могат да се реализират. Затова надеждата за съществуване на пълна система от глобални закони пропада.

И този факт, че въпреки това общоизвестно обстоятелство, хората продължават с ентузиазъм да се занимават с наука, свидетелствува за чисто мистическо подсъзнателно усещане, че единен, истински и пълен Закон на природата съществува и неговото откритие е много важно, и при това не само за обществото, а за дадена конкретна личност. Както винаги, усещането е правилно, грешна е интерпретацията; това усещане се предизвиква от единството на света.

Чувственото познание и единството на света

Умът, създавайки модели на действителността и така реализирайки самият принцип „икономия на мисленето“, в същото време ни огражда от самата тази действителност. Обаче има път на познанието, заключаващ се в изключването на

ума и непосредствена настройка на всички органи на чувствата върху обекта. Ние, забравяйки за себе си, се потапяме в ландшафта, настройваме се на събеседника и т. н. И винаги при достигането на определена степен на концентрация възниква един и същ ефект: ние започваме да възприемаме обект като едно цяло и включваме и него в себе си; детайлите пропадат, но информацията, която те са ни доставяли не изчезва, а само се трансформира по определен начин. Докато това не се случи, човек изпитва неудобство, безпокойство, чувство за „неразбиране“, за невъзприемане. По такъв начин, да се възприеме истински може само *цялостният* обект, така че, когато се стремим да възприемем света в цялостност, ни е *необходимо* той да бъде единен. Именно това усещане (обикновено подсъзнателно) води до постоянни опити да се преодолеят видимите противоречия на света, т. е. онези моменти, които пречат той да се вижда като едно цяло.

Преди всичко това са всевъзможни двойствености: свобода и необходимост, добро и зло, хармония и дисхармония, обект и субект, любов и ненавист, Бог и човек. Докато не снемем тези противоречия, няма надежда за познание на света.

Изкуството

Всяка хармония е проявление на единството на света. Затова изкуството може да се определи като специфичен опит да се изрази единството на света с определени средства (стихове, бои и т.н.). Всички опити за формализация на естетиката търпят провал именно затова, защото за това да се разбере изкуството, следва преди всичко да се разбере единството на света и нищо повече.

Глава 2

Свобода на волята и творчеството

Откровението

Всяко *разбиране* се явява резултат на откровение. „Разбрах“, „стигнах“ – думи, с които човек изразява обстоятелството, че той току що е общувал с Бога. Прието е да се мисли, че откровенията, прозренията и тем подобни състояния са свойствени на немного напреднали личности, като в същото време разликата между тях и останалите хора е само количествена и съвсем не качествена. Човек, който след изряден труд разбира фраза на чужд език (или на родния си), изпитва същите чувства, както и поетът, който накрая открива стихчето; различието се състои само в интензивността на преживяванията.

Разпространено е мнението, че висшите достижения на човешкия ум и изкуството се създават „с Божия помощ“ или даже „са продиктувани отгоре“, както е прието да се казва сега. Обаче това се отнася и към всяка мисъл, на който и да е човек, и към всяко стихотворение на последния графоман – качествена разлика тук също няма. Естественото възражение е: съществуват пък неверни и даже глупави мисли и за нищо негодни стихове. В отговор авторът би могъл да се позове на духа на концепцията на Веданта (глупостта е ниша степен на ума, злото – низша степен на доброто и т.н.), но същността е в това, че субективните усещания на бездарния поет и глупака в момент на творчество (например, създаването на стихотворна редица или на самостоятелна мисъл) не се различават от съответните усещания на по-способните им събратя. Тук авторът подчертава, че разбирането не на някакъв „глубинен“ смисъл на текста, но и даже на просто всяка фраза изисква мистично откровение, макар и неголямо.

Сега по темата за това, може ли да се поправят ръкописите. Представата за творчеството като откровение противоречи на концепцията за свободната воля. Откровението идва, когато ние отправяме вниманието към определено място във финния свят. Получавайки оттам отговор (във вид на откровение) и виждайки, че той не ни устройва напълно, ние коригираме въпроса, по съответния образ променяйки направлението на вниманието, получаваме откровение и т. н. Талантливият човек с това и се различава, че умее, получавайки отговор-откровение, да разбере, че именно в неговия въпрос нещо не е било както трябва, и след това го е коригирал в нужното направление (а също понякога и да измени интерпретацията на отговора). Следователно, проблемът на лошите стихове и глупавите мисли се състои не в това, че стиховете или мислите са лоши, а в това, че авторът ги интерпретира като отговор на един въпрос, а в същото време, в действителност, въпросът е бил съвсем друг.

Така че ръкописите може да се поправят. А как да се направи така, глупавите мисли да не влизат в главата, а все повече умните? Или поне оригиналните?

Умът и логиката

Много богослови и мистици отвеждат незначително място на човешкия ум.

Обаче той съществува, а Кант даже е утвърдил априорен характер на логиката; ще рече, че определената роля на този предмет е предначертана.

Що касае ограничеността на областта на приложение на ума и особено на логиката, то тя тържествено се провъзгласява от представители на поезията в широк смисъл („лириците“). И действително, опитвайки се логически да анализират душевните състояния на хората, ние често сме принудени да доволстваме от грубите схеми, които явно са неадекватни.

Забележително е, обаче, че подобна ситуация е разпространена, особено ако имаме в предвид материалността на мисълта, т.е. нейната способност непосредствено да въздейства на феноменалния (наблюдаемия) свят. Характерно е, че материалистът Фройд е формулирал аналогичен извод в резултат на многогодишно изучаване на натрапчивите неврози. Той пише, че натрапчивата идея, намирайки се дълбоко в подсъзнанието, се държи така, че сякаш тя съществува реално. Напълно естествено е, че такава *груба* сила, която е в състояние да промени даже материалния свят, не може да служи като *фин* инструмент за изследване на тайните състояния на душата, на висшето религиозно познание и т. н.

От друга страна, археологическите разкопки се водят отначало с булдозер, след това с лопата и едва след това с четки. Археологът, въоръжен само с четка, рискува да не намери нищо. Авторът ще си позволи да сравни логиката с булдозер, умът с лопата, а трансцеденталните интуиции с четка.

Разбира се, човек от високо духовно равнище може да ползва интуицията изключително. Обаче авторът предполага, че ако такъв човек поиска, то и обичайният ум ще му бъде услужлив; а може би той е бил „умен“ в предишно въплъщение и сега усвоява други инструменти.

Така че ако не се надяваме на своето високо духовно начало, то е по-добре да започнем изучаването на обекта от формално-логическата схема, следва съдържателния анализ, т.е. показването на всички видими връзки и структури, а едва след това си струва да се домогваме до мистическото усещане за единството на дадения обект и да търсим в него Бога.

Да предположим сега, че сме стигнали до такъв стадий на изучаване на обекта, че различни мисли за него са започнали да ни навещават. Как да се отнесем към тях? Първият стадий се характеризира с безумна любов към *всеки* от пристигналите (след дълго очакване и безплодни усилия) мисли. Така гледа започващият художник на първата си картина. Указаното чувство (любов) означава, че сме на верния път, т.е. духовно (в дадения случай – умствено) растем, но съвсем не означава, че появилата се мисъл е правилната и умната. По-скоро, тази мисъл не е толкова глупава, но още е и чужда, когато отдавна в процеса на обучението е чута, след това забравена, а сега изплувала в главата. Убеждавайки се в това обстоятелство, продължаваме да размишляваме, съотнасяйки появяващите се мисли към това, което вече ни е известно и старайки се отдели новото, което се съдържа в тях. Търпеливо дочаквайки появата в действителност на оригиналната мисъл (и съпътстващото мимолетно усещане за чисто щастие), ние се опитваме да вградим тази мисъл във вече

съществуващата система на нашите представи за обекта. При това системата се налага да я преустройваме, да променяме системите на връзки и т.н. Получавайки новата система от представи за обекта, е полезно да я сравним с предишната от две гледни точки: кой модел е адекватен и кой е по-компактен, т.е. повече съответства на принципа на Окам. При това следва да се има в предвид, че разширението на модела е допустимо само при едновременно значително увеличение на адекватността ѝ. И по скоро ще ни се наложи да прехвърлим много оригинални мисли, докато не се появи нещо съществено.

Написаното по-горе се явява пример за това, как може да се използва умът при работа с откровенията (във форма на пристигащи мисли). Малко по-сложно стоят нещата с откровенията от морален, етически и миросгледен характер. Но и тук общият принцип е същият: не следва да се смята, че първата мисъл, първото откровение са истина. По-скоро нашата интерпретация е неточна. Мислете, съпоставяйте въпроса с отговора (откровението) и се стремете да намерите такава интерпретация на откровенията, която в най-голяма степен увеличава усещането за единство и хармония на света.

Животът като избор

Обичайно понятието творчество го отнасят към неголям брой занятия на човека, към така наричаните творчески професии: писател, художник, учен и т.н. При всички останали занятия се предполага, в най-добрия случай, елемент на творчество. Обаче творчеството е не нещо друго, а висш вид проявление на свободната воля и в този смисъл е свойствено на човека във всяка ситуация на избор. Творчество е постоянно занятие на всички хора: всички *те живеят*, т.е. проявявайки свобода на волята творят съдба. Цялата разлика е в това, колко често, как и по какви поводи се извършва избора.

Животът на човека в основата си се състои от рутинно, многократно повтарящи се еднакви процеси (почистване на зъбите, отиване на работа и т.н.). Човек, извършвайки такива рутинни действия, може даже да не ги включва в работата на съзнанието, което, разбира се, му икономисва умствените усилия. Обаче в това време той не живее, а съществува, подобно на механизъм. Животът като творчество се случва тогава, когато човек прокарва нови пътища: учи се и избира.

Да се учи и извършва избор е трудно за човека, неприятно е и нерядко води до стресове. Това е известно отдавна. Обаче даже за това, просто да поддържа съществуването си и да се учи, и да се избира в някаква степен е необходимо. Може, разбира се, да се стреми максимално да сведе своя живот до рутинните действия. Това е пътя на И. Обломов; за него, обаче, се изисква определена материална обезпеченост. И доколкото за нас този път е недостъпен, да се опитаме да се ориентираме в това, *защо да се избира* е така трудно и неприятно.

Неприятно е затова, защото е трудно. Но не само затова. Неприятността се заключава още и в това, че човек усеща отговорността за своя избор и при това има и неувереност в него. Какъв е изходът? Трябва да се прехвърли тежестта от решенията върху другите. Може върху близките, но по-добре е върху Бога. Както е известно гласът на Бога звучи в душата ни и ние се вслушваме във вътрешния

глас. Но уви! Те са няколко; всеки развълнувано говори нещо свое, а *единствения*, онзи самият, спокойният, тихият и увереният глас, който ще каже как трябва – не се чува. И нищо удивително в това няма. Без да имаме навик внимателно да слушаме вътрешните гласове, как да се ориентираме в техния хор, да заставим да замълчат силните и лъжливите, и да чуем истинския, гласът на Бога?

Ако искаме да се научим да слушаме гласът на Бога, може да се научим да го слушаме винаги, при всякакви ситуации на избора (например, къде да отидем в отпуск). Трябва само да помним, че Бог възприема всеки избор в рамките на съдбите на целия свят. Всяка наша постъпка е щрих в картината на света и съответствено намалява или увеличава хармонията ѝ. А за да се разбере това, следва да се отдръпнем от онзи детайл на общата картина, която представлява дадения епизод от живота ни и да погледнем на картината като цялост. Качеството на детайла и щрихът ще бъде по-ясни.

Тук следва да забележим, че логиката на твърдението „каквото било, било“ и „добрите дела, изглаждат глупавите постъпки“ не съответстват на действителността. Хармоничността на света следва да се разбира в динамика, а не в статика, т.е. светът следва да се разбира като процес, и да не съдим за него по неговото крайно състояние. Човек трябва да се стреми да направи този максимум, на който е способен при даденото духовно равнище; а неговите пониски проявления с нищо не могат да бъдат изгладени и завинаги остават да грозят картината на света.

Природата на творчеството

Човек твори, когато е в ситуация на избор задава на Бог въпрос, получава отговор, а след това осъществява избор. Качеството на творчеството зависи от уменията да се зададе въпроса и се интерпретира отговорът. За да се научи човек на това, има само един метод: постоянно да се занимава с това. Това е трудно, доколкото изисква концентрация на вниманието от една страна и постоянно преустройство, от друга. Ако един и същ въпрос се задава два пъти, това вече не е творчество. Правилната интерпретация на отговорите е също така занятие с подводни камъни. Първо, се налага постоянна промяна на собствената система за представата за света и неговите отделни фрагменти, което е трудно ментално и тежко морално, и второ, ако нещата отидат до нравствените проблеми, можеш да се чуеш такава истина за себе си, която не всеки е способен да понесе... Обаче е необходимо, иначе се прекъсва връзката и гласът на Бога замлъква.

На равнището на художественото творчество неприятностите сякаш отсъстват или, във всеки случай, са вече друг сорт. Първо, има творчески личности, които, като че ли, творят без мъки (Пушкин, Моцарт). И второ, все пак за мъките на творчеството не говорят така, както за мъките на съвестта или физическите страдания; на никого няма да му дойде в ума да жали такива хора.

Творчеството включва в себе си два основни момента: концентрация на вниманието в дадено направление и избор на самото направление. Ако сравним вниманието с прожектор, осветяващ предмета на вдъхновението във финния

свят, то художникът отначало избира направлението на прожектора, а след това го фокусира. Фокусировката, това е концентрацията. Колкото по висока е концентрацията на вниманието, толкова по-ярко е осветен обекта и толкова повече информация получава творецът; затова, например, в главата се появява не рима, а направо четверостишие. След това отново е необходимо да се пренастрои прожектора на вниманието: да се отпрати към нужното място и се фокусира. Тук, в момента на избора на новото направление на вниманието е нужно да се прояви свобода на волята. Разбира се, то не е съвсем произволно; Бог ни подсказва вероятните варианти, но все пак окончателния избор лежи на плещите на човека.

Сега за мъките на творчеството. Те са свързани с неумението да се избира направление на вниманието и главното да се концентрира. Колкото по-малко е осветен обектът, вследствие на лошата фокусировка на прожектора, толкова по-малко информация за него получаваме и толкова по-размити са указанията от горе за по-нататъшните перспективи за положенията на прожектора, необходими за следващото осветяване на обекта с цел получаване на нужната информация за него. А грешките водят до осветяването на *други* обекти и върху портрета с мъжки нос се изрисуват женски устни.

Обаче и човека, който умее добре да се концентрира, се налага да осъществява избор, макар и в по-малък на брой варианти. И тук е подложен на голяма опасност, свързана с това, че понякога е необходимо силно да променя направлението на прожектора (например, да променя професията си или напълно да преустройва световъзприятието си). Това е много трудно отчасти, затова, защото в новата област се налага наново много учи и на първо място най-вече на фокусировка. Понятно е, че такъв избор е труден, даже ако съществува усещането, че е необходим. Може, разбира се, и да не се променя направлението на прожектора или да се насочва в областта на целия свят и да станем писатели, но пък и членове на Съюза на писателите или академик по живопис.

Творчеството на живота

Аналогична ситуация възниква във всекидневния живот винаги, когато е необходим избор. Спецификата тук е в това, че обект на творчеството се явява нашият живот, а в действителност – съдбата на света. Затова следва да се гледа на всички ситуации на избор именно от тази гледна точка, без да се локализира последствията на дадения конкретен избор, т.е. да не го считаме за пространствено-временен епизод. На нашия избор влияят най-разнообразни сили: желанията на подсъзнанието, често камуфлирани, въздействията на различните хора и групи, цензурата на вътрешния дълг и много друго. Затова не е лесно да се ориентираме в полифонията на вътрешните гласове (силно ехтяща какафония). Обаче именно това се явява главната задача на човека. Концентрирайки вниманието върху звучащите вътре гласове, може скоро да открие, че всеки от тях с нещо издава своя произход; например, както и подсъзнанието да прикрива егоистичните желания, те лесно се разпознават по своя краен резултат. Значително по-сложно стоят нещата с гласовете, които почти или напълно не звучат. Те следва да се извикват от небитието,

приглушавайки останалите и концентрирайки вниманието върху тях при най-малката им проява. Един от първите признаци на правилността на избрания духовен път е намаляването на какафонията и съгласуването на вътрешните гласове, при граничното условие на вътрешната честност (може да се живее в света със собствената съвест, заглушавайки я, но тогава ще се наложи много да лъжем себе си).

И ето, ние започваме да слушаме гласа на Бога. За да го интерпретираме правилно, следва да имаме в предвид, че Бог разглежда нашият избор от гледна точка на съдбата на света, така че Неговото мнение може да не се съгласува с нашите настоящи стремления. Но даже позицията „Знам и одобрявам по-доброто, а следвам по-лошото“ е по-добра, отколкото пълното забравяне на „по-доброто“. Ако човек просто мисли за „по-доброто“ (и при това даже на залъгва самия себе си), той става по-добър.

Сега за афоризма - „Всичко, което се прави истинно, се прави лесно“. Неговият смисъл е в това, че основните трудни за човека видове дейности – изборът на направление на вниманието и неговата концентрация – при правилното им изпълнение изискват значителни енергетични загуби, които, обаче, напълно се изкупват за сметка на творческия подем. Удовлетворението от правилния избор на решението идва веднага, често и заради това, как на човек му става ясно, до какви последствия е довел неговият избор. Така фразата „Но все пак аз смятам, че съм постъпил правилно“ често се казва с вътрешното усещане за това, че хармонията на света е била увеличена, въпреки ущърба на егото или низшето „аз“; при това първото усещане идва веднага след избора, а второто по-късно.

Усещането за енергетична недостатъчност нерядко означава лоша концентрация или неправилно направление на вниманието, станали впоследствие на неверния избор. Така в човек се губи настроението и котенцата на душата мъркат след необмислената постъпка, даже и не довела до лоши последствия.

Обучението

Обучението е най-трудния вид дейност за човека. Обучението е процес на настройка на прожектора на вниманието и избора му за точното направление, когато общото направление вече съществува. Това е, което музикантите и поетите наричат умение да се слуша, а художниците да се вижда (философите, за съжаление, подобна дума нямат). Съществено е, че за фокусировка на прожектора в дадено направление не е достатъчно просто да умеем да концентрираме вниманието си, макар това да е много важно; всяка област има своята специфика и обучението във всякакъв вид дейност върви по своему.

По такъв начин, трудностите на обучението по принцип са същите, както и трудностите на творчеството; разликата е само в степента на фокусировка на прожектора и, следователно, на яркостта на осветяването на обекта (и, съответно, на интензивността на творческия подем).

Законите на творчеството

Истинският художник се учи цял живот. *Първият закон на творчеството е*

постоянната смяна на обекта на вниманието. Обектът, видян един път, не бива да се гледа втори път – това се нарича баналност. *Вторият закон на творчеството* се състои в това, че колкото е по-висша степен на концентрация на обекта, толкова по-ясни са вариантите на следващия избор. Това не значи, че е лесно да извършиш избор, обаче трудността променя своя характер. *Третият закон на творчеството* се състои в това, че колкото повече следващото направление на вниманието се различава от предишното, толкова по-малко е началната степен на концентрация на вниманието и толкова е по-трудно да се фокусира то до предишното равнище на настройка. Обаче от време на време все пак е необходимо силно да се променя направлението на вниманието и да се започва учене отново. Кога точно? Това зависи от общата способност за концентрация. Доколкото е ограничена, настъпва момент, когато по-нататъшните опити за фокусировка не довеждат до увеличаване осветеността на обекта. Това е знак за това, че е време да се превключи към друг обект. Иначе се получават „измъчени“ картини или стихове.

Всичко гореказано се отнася, разбира се, не само до творчеството в тесния смисъл, но и до целия живот на човека. В този случай за обект на творчеството служат съдбите на човека и света, разглеждани като процеси, където миналото и бъдещето в еднаква степен са важни, въпреки разпространената гледна точка, която е склонна да смята за важно в човешкия живот само крайния резултат (т.е. това, към което човек се стреми). Резюмирайки, може да се каже, че за човека животът е постоянно обучение и творчество. Разликата между „творческите“ и „нетворческите“ отношения към собствения живот и труда е количествена, а не качествена, и се състои от степента на концентрация на вниманието и правилността на избора.

Обектът на творчеството

Процесът на творчеството може да се разглежда като пренасяне на някакъв обект от Хаоса в Космоса по пътя на осветяването му с прожектора на вниманието. Наборът от направления, с които обектът е бил осветен, се определя от личната свобода на твореца; и именно в това се състои причината за това, че всеки обект на творчество е неповторим.

Повече от това; според степента на осветяване на обектът на творчеството оживява, тъй като живо се явява всичко в Космоса. Може условно да се отделят три основни стадия на творчеството. В първия стадий оживелият обект започва да оказва съпротивление на волята на твореца (писателите казват, че техните герои започват „свой собствен живот“). По време на втория стадий обектът изисква въплъщение, безпокои създателя, заставяйки го за завърши работата си. Накрая, в третия стадий, вече въплътеният обект започва да оказва напълно реално влияние върху целия живот във Вселената.

Свободата на волята

Свободата на волята е главното свойство на всичко живо. Крайно отрицание на свободата на волята се явява детерминизмът на Лаплас, който утвърждава, че, знаейки координатите и скоростта на всички материални тела в някакъв момент от времето, може точно да се предскаже състоянието на Вселената в бъдещето.

Удивително (и много поучително) се явява обстоятелството, че, противоречейки по такъв начин на основния закон на Вселената (законът за творчеството), детерминизмът на Лаплас с добро приближение описва значителна част от процесите в нея (движението на макроскопическите „неодушевени“ тела).

По-внимателния анализ на ситуацията в микросвета показва (квантовата механика), че да се предскаже точното поведение, например, на електрона, не може. По-адекватна се явява представата за „електронният облак“, в пределите на който е „размазан“ електрона, при наблюденията, оказващ се с определени вероятности в различните части на този облак. Разбира се, твърдото разпределение на вероятностите на по-нататъшната съдба се явява определено ограничение на свободата на волята, но все пак е много по-добро от лапласовия детерминизъм. Впрочем, трудностите на съвременната физика показват, че и с електрона не всичко е така просто, и, вероятно, в следващия модел, който ще продължи квантовата механика, на електрона ще бъде предоставена още по-голяма свобода на волята.

„Свободата на волята в растенията и животните е свързана с инстинкта и се употребява за преживяване; всичките им действия са програмирани“ – подобна гледна точка, оставяща свободата на волята само на човека, е доста разпространена. Обаче, ако се откъснем от привичния антропоцентризм, следва да признаем, че всяко животно и растения има своя индивидуалност, неповторимост, а изборът, който те постоянно извършват, се диктува не само от външни сили и заложи от еволюцията рефлексии, но и от нещо лично и при това не свързано с борбата за съществуване на даденото животно или неговия вид.

Аналогично, в човека изборът във всяка ситуация се определя не само от борбата за съществуване. „Не от единния хляб е жив човек, но от словото Божие“. „Божие слово“ – точно това е творчеството.

Човекът, както и всичко живо, използва свободата на волята в две основни направления – преживяване и привнасяне в света на хармония (разбира се, това разделение е условно, тъй като преживяването само по себе си е противоположно на смъртта, т.е. на хаоса). Инстинктивният стремеж към хармония е свойствено на всичко живо, но с проявлението на Духа в човека последният започва да осъзнава указаното стремление и тогава може съзнателно да отправи своя избор към тази цел. При това проявление на свободата на волята започват малко да променят своя характер, така че в езика даже се появява специална дума: творчество.

По време на извисяването в духовния растеж човек все по-отчетливо вижда във всеки конкретен случай възможните последствия на своя избор в рамките не само на личната съдба, но и на съдбата на света (впрочем, за него тези понятия постепенно се сближават). При това, ако вариантите на избора и техните последствия са същината на информацията предоставена от Бога, то оценката на тези последствия и конкретно изборът вече се определят от неповторимата индивидуалност на дадения човек. С извисяването в духовния ръст се подобрява и възможността за оценка на последствията от избора: човек все повече

възприема света като цялостност и все по-добре оценява влиянието на постъпки върху съдбата на света. Обаче критериите за хармоничност у всеки човек са индивидуални, макар и да са съгласувани в цялостния общ замисъл на Твореца, дал на всяко живо същество частичка от Себе си.

И именно с индивидуалните особености на естетическото възприятие е свързана самата възможност за индивидуалното творчество, т.е. на *СОБСТВЕНИЯ* принос в процеса на Бого-човешкото общуване, изразяващо се в творчеството.

Естетическият критерий

Всъщност естетическият критерий се явява основен при всеки избор, но при низшите равнища на развитие той е несъвършен и остава неосъзнат. Несъвършенството на естетическия критерий е свързано с теснота на съзнанието (виж надолу глава 3). Човек започва с личния егоизъм (концентрация на вниманието върху егото), след това постепенно включва в своето същностно съзнание интересите на семейството, групата, нацията и т.н. Стремехът към хармонизация на личността, когато кръгът на вниманието е ограничен от егото, води до чист егоизъм в различни варианти, обичайно свеждащи живота до един или друг вид потребление, предметно или културно, обичайно с основна цел – получаването на удоволствия.

С ръста на духовното равнище неосъзнатият егоистичен критерий се сменя от осъзнатия и след това от моралния, с едновременното разширяване на съзнанието: моралният критерий предполага включване в сферата на възприятие и другите хора. След това моралните критерии започват да не стигат и остават чисто естетическите, които в това време влизат в съзнанието: думите „добро“ и „правилно“ започват да се заменят от думата „красиво“.

Степента на съзнателност на избора расте заедно с духовността. Не следва да се заблуждаваме по повод съзнателността на отделните несъществени избори (особено във всекидневния живот). При низшето духовно равнище изборът в съществените за духовният ръст ситуации става *неосъзнато*, под действието на инстинкта и външните сили. Изглеждащата самостоятелност и осъзнатост на избора е камуфлаж на подсъзнанието. Разбира се, човекът е извършил избора сам, но фактически са го управлявали силите на подсъзнанието, които са се възползвали от методите на маскировката. На човек му изглежда, че изборът се осъществява съзнателно, но със съзнанието си той само оценява най-близките последствия на избора и при това в несъществената област. В същото време инстинктивно той усеща, че в друга сфера неговият избор има друго, много по-голямо значение за бъдещето и именно от подсъзнателната оценка произтича неговото фактическо решение. Но за успокоение на съзнанието подсъзнанието се приспособява, създавайки видимост на свободата на избора.

Въобще, ръстът на вътрешната честност е най-същественният признак за духовното развитие.

С духовният ръст се променя и характера на трудностите в ситуацията на избора. Категориите на ограничителното свойство (дълг, съвест) се променят от естетическия критерий, свойствен на творчеството в неговото обичайно

разбиране. Човек започна да се стреми да *живее красиво* в истинския смисъл на тези думи – той *твори своят живот*.

Постепенно изчезва най-неприятният момент в ситуацията на избора, когато човек не знае, какво иска, и по-точно казано, разкъсват го стремления и той не може да оцени последствията на избора. Намалването на какофонията на вътрешните гласове и желания е тясно свързано с духовния ръст въобще и възприятието на хармонията на света в частност.

Известното усещане за безизходност и богонапуснатост в ситуацията на екзистенциален избор, типът, който описва мъжественният войник Швейк („а после ви предлагат екзекуция или изгаряне на огън според вашия избор“), е свързано със стесняване на възприятията до чисто егоистическите интереси или, по-общо казано, с невъзможността на собственото равнище на световъзприемане да все впише личният избор в съдбата на света. В някакъв смисъл всеки човек заслужава страданията си, т.е. неговите страдания съответстват на духовното му равнище (тук авторът има в предвид характерът, а не интензивността на страданията). Така ние понякога нямаме сили сериозно да се отнесем към напълно реалните (и даже значителните) страдания от нещастната любов на четиринадесет годишната девойка.

Глава 3

Добро и зло

Теодицея

Вивекананда пише, че Рамакришна към края на живота си е достигнал такова духовно равнище, че въобще е престанал да вижда в света злото и е виждал единствено доброто. (Веданта казва, че всеки човек вижда злото в света не повече, отколкото е то в него самия.) Читателят, резонно е да помислим, ще настръхне от тези думи. А какво са, ще каже той, концентрационните лагери и куршумите дум-дум? Нима това също е добро?

Проблемът на теодицея, т.е. оправданията на Бога, пускащ злото на Земята, стои отдавна. Изпускайки историческия обзор, да отбележим следното. Преди всичко, самата постановка на въпроса предполага личен, т.е. антопоморфен Бог, който оценява доброто и злото приблизително така, както и ние. В същото време е ясно, че злото не се е появило с човека, а е присъствало в еволюцията винаги (виж гравюрата на Брейгел „Големите риби поглъщат малките“). Особеното отношение към специфически човешкото зло е свързано с наивната антропоцентрична представа за човека като за „венец на творението“. Тогава действително Бог носи повишена отговорност за несъвършенството на човека и присъщото му зло. Обаче, да се опитаме да застанем в по-обективна гледна точка.

Проблемът за злото (за съжаление) е силно емоционално украсена. „Непримиримата ненавист към злото“ и „страстното желание за добро“ от една страна силно затрудняват обективното изучаване на въпроса, а от друга – ни принуждават да предположим определена невроза, както в личното, така и в общественото съзнание. За причините на тази невроза не е трудно да се досетим даже без помощта на Фройд и Юнг. Тя се състои в това, че злото е символ на заплахата за съществуването; на особата и на вида. И колкото по-далеч е от нас, толкова по-обективна става нашата гледна точка, при това, забележимо видоизменяйки се.

Субективно най-голямото световно зло, това е съкращаването на щата в предприятието, където аз работя. Нататък са хулиганите в микрорайона, заплахата от атомна война, интригантските настроения на жената, приближаващата старост, предателството на приятеля, днешното заболяване и т. н. Но с отдалечаването от проблемите на човешкия род огорченията по повод злото бързо намаляват: тигърът, хранещ се с козленцето, предизвиква, в най-лошия случай, лек укор; на всички е ясно, че така му е „отредено“. (Интересно, а на козленцето дали му е „отредено“ да бъде изядено от тигъра? Или да умре от старост, т.е. от болест, или да бъде изядено от т.н. вътрешни паразити? И това ли е „зло“?) И вече съвсем не предизвиква осъждане лианата, виеща се около другото дърво и бавно удушаваша го. А за космическите катастрофи, когато загиват цели звезди и се образуват черни дупки, на никого даже не му идва в

главата да говори според моралните термини.

Обаче, ако се гледа на живота от еволюционна гледна точка и се смята злото за увеличаване на ентропията, а доброто за еволюция и усложняване на съществуващите системи (от гледна точка на кибернетиката), то именно гравитационният колапс (т.е. образуването на черна дупка) следва да се смята за най-голямото зло, тъй като довежда до максимална загуба на информация (от черната дупка тя въобще не постъпва навън, от нея не излиза и нито един лъч светлина), т.е., по определение, до увеличаване на ентропията.

Пък и въобще, да се смята, че системата, пораждаща по-високо организирани обекти за сметка на гибелта на по-малко организирани, е движима от доброто или се движи към доброто е неестествено.

*И ето я хармонията на природата,
И ето ги онези нощни гласове!
И ето, за какво във мрак шуми водата,
за което, въздишайки, си шепнат лесовете!
Заслуша се Лодейников. Над сада
ехтеше смътен шепот на хиляди умрели.
Природата, превърнала се в ада,
делата свои вършеше без план.
Бръмбар хапваше трева, него го кълвеше птица,
пиеше пор мозък от птичата глава,
и със сгърчени от страх лица
взираха се от тревата нощни същества.
Н. Заболоцкий*

Следва или да признаем, че князът на целия свят е сатана, или че Божественото разбиране за добро и зло се различава от нашето.

Въздействието върху света

Съществува, впрочем, едно съществено обстоятелство. Самите понятия добро и зло са дадени на човека в два противоположни аспекта. Първият е свойствен на всички живи същества – това е въздействието на света върху субекта. Доброто: то е, което помага да изживее особата или вида – слънцето, храната, самката; злото: то е, което пречи на изживяването. Вторият аспект вече изисква самопознание. Това е оценката на собственото въздействие върху света. Способността на човека да разчленява живота си на постъпки и да ги оценява от морална гледна точка по отношение на различните части на външния свят, несъмнено се явява вродена. Възпитанието, разбира се, влияе върху критериите за оценка, но самата способност е дадена свише. Това означава, че в човека съществува интуитивна представа за това, кое е добре за света и кое лошо. Разбира се, тази представа силно зависи от начина, колко добре човек възприема външния свят и, освен това, силно се изкривява от общественото възпитание, преследващо тясната цел за опазването на вида, и от егоизма. Обаче, като че ли,

усещането за добро и зло във втория аспект са предназначени за *ориентация* на човека в света. Индивидуалното зло тогава е усещане за това, че човек обременява световната карма. Понятието за световното зло се получава като пренасяне на индивидуалното зло върху антропоморфния Бог. Обаче джняна йога разглежда като качество на първопричината на еволюциониращата Вселена безличния абсолютен (включващ личния Бог като част) и затова да се задават въпроси от типа „защо Бог е създал Вселената“ и „защо Той я е създал така, а не иначе“ е безсмислено, тъй като тези въпроси предполагат човешка логика у Създателя. Може, обаче, да се задава въпроса, каква роля играе едното или другото явление. В частност, доброто и злото имат, по такъв начин, двойка функция: бъдейки оценки за въздействието на света върху субекта, те му дават възможност да съхрани съществуването, а бъдейки оценки за участието на субекта в света, го ориентират в световната карма.

Съзнанието и злото

По-горе (гл. 2) вече бе отбелязано, че съзнателно или подсъзнателно, критерият на избора винаги е естетически. Човек хармонизира онази част от света, която е достъпна на съзнанието му, по-точно казано, на съзнанието на сърцето му. Така, егоистът, у когото съзнанието на сърцето е свито до пределите на егото му, се стреми максимално да се грижи за низшето си „аз“; националистът мисли само за съдбата на нацията си, диктаторът се стреми да създаде максимално мощен и гъвкав апарат за управление на поданиците си, доколкото в неговото сърце се помещава само една идея – тяхното пълно подчинение. Обаче злото възниква не заради това, че съзнанието е свито, а в следствие на това, че последното не съответства на духовното равнище на човека. Така, съзнанието на собственото „аз“, т.е. отделянето на себето от света, също както и появата на самосъзнание в нацията и организацията на човешките колективи са били в своето време най-великите събития в духовния живот на човечеството. Ако, обаче, разширението на съзнанието на сърцето се спира, човек започва да създава хармония в твърде малка (според неговата карма!) част на Вселената, неизбежно израждайки при това Вселената като цялост.

Съществено е, че именно съзнанието на сърцето определя, дали човек твори добро или зло. Ако егоистът реши (например, под влияние на авторитетно за него лице), че му е необходимо да прояви загриженост за обкръжаващите, то това означава, че се е разширило неговото ментално съзнание, но не и съзнанието на сърцето. И ако той действително започне да действа в духа на безкористната помощ, то скоро ще почувствува, че му е противно, че лицемерничи и все едно (непонятно защо) извършва зло; нищо хубаво при него няма да се получи. Другояче не би могло да бъде. За да се загрижи безкористно за обкръжаващите, е необходимо да разшири съзнанието на сърцето си, включвайки ги в тази сфера. Невъзможно е да се направи това ментално усилие или пък по волята на егото. В същата степен никакви чисто ментални усилия от страна на другите хора и въобще „хоризонтални“ обмени (то ест взаимодействия без духовни цели) не могат да разширят съзнанието на сърцето.

Същото може да се каже и за отношенията на творчеството и злото. Ако

съзнанието на човек е свито относно неговото духовно равнище, то неизбежно ще твори зло. Лоши картини, неудачни романи и дребна философия се изхвърлят от човечеството зад борда, но се отправят в океана на Битието: техните отровни изпарения оказват влияние върху цялата история на света.

Еволюцията на погледите

Да разгледаме сега еволюцията на погледите към доброто и злото в процеса на духовното израстване. Тук се наблюдават две тенденции. Първата от тях се състои в това, че човек започва да възприема близо до сърцето си все по-голям кръг обекти и за него става все по-важно да определя нравственото си отношение към тях. Втората тенденция се състои в това, че емоционалното отношение към своето и чуждото добро и зло постепенно си отива, светът изглежда все по-цялостен и хармоничен, а доброто и злото изпъкват като различни варианти на единствения път на кармата (злото е по-заобиколен път). Бердяев провежда мисъл за необходимостта от зло за осъществяване на свободата на волята; а свободата на волята тъкмо се и употребява за избора на *собствения* вариант на личната карма.

(На автора не е лесно да пише тези редове сега, през 1984 година, когато се съгъстват тъмните сили около Земята и самото съществуване на земното човечество след двадесет години е доста проблематично. Обаче и в страничното разклонение на еволюцията могат да се открият обективност и честност, а анализът „отвътре“ на силното есхатологическо усещане – усещане за скорошния край на света – се представя като много важен за Космоса. Тук авторът отново си припомня една от главните мисли на Бердяев, че Бог чака творческия импулс на човека и особено много в такива минути.)

Вивекананда сравнява злото с желязна верига, а доброто със златна и препоръчва да отхвърлим отначало желязната верига, а след това и златната, и да бъдем свободни. Това може да се трактува по следния начин. Отначало човек се бори със злото в себе си, т.е. стреми се да не извършва такива постъпки, които според вътрешното му усещане носят вреда на обекта. На следващата степен той се стреми да прави добро, т.е. да извършва такива постъпки, които, пак според неговото вътрешно усещане, принасят полза на обекта. При по-нататъшния ръст той постепенно открива, че неговите вътрешни критерии за добро и зло започва да плуват. Оказва се, че всяка постъпка влачи множество последствия, често глупави, често добри, а често такива, че той не може да ги оцени. Много от това, което по-рано му се е струвало несъмнено добро, също както и несъмнено зло, става проблематично, а вътрешният глас мълчи. Обаче светът изглежда все по-напълнен с вътрешен смисъл и всяка постъпка получава все по-отчетлива вътрешна оценка от такъв род: води ли към увеличаване на световната хармония или не. Това и става критерий за избора и човек се оказва „от другата страна“ на доброто и злото.

Тук авторът смята за необходимо още веднъж да отбележи, че в този трактат се обсъждат *признаците* на духовното развитие и, че указаните явления произхождат *сами по себе си*. Не бива да се стремим непосредствено към тях: това довежда до тягостна карма. Така е лесно да си представим, какво ще стане с

човека, който по-рано във времето с волево усилие се поставя „от другата страна“ на доброто и злото и ще се ориентира от вътрешния си глас без да отчита ограниченията на вътрешната цензура (във вида съвест, дълг и т.н.): той бързо ще стигне до чистия егоизъм и жестокост, доколкото неговият вътрешен глас се явява (на неговото равнище) първостепенен рупор на низшите желания на подсъзнанието.

Глава 4

Гласовете

В момент на приемане на решения човек изпитва различни давления: той чувства разнообразни желания и чува вътрешна реч; на авторът е удобно в последния случай да говори за вътрешни гласове. Тези гласове притежават забележително свойство: те са полууправляеми от човека, т.е. той с усилието на волята може да регулира (в определени предели) тяхната височина и сила. Тези предели, на свой ред, се поддават на регулировка; например, със систематически упражнения може да си застави напълно да замлъкне гласът на съвестта.

Когато в човека едновременно звучат няколко гласа, които искат от него различни неща, той изпитва много неприятни чувства и е принуден да върви с повод за един от тях в ущърб на всички останали. За да облекчи решението си, човек обичайно усилва предварително един от гласовете и приглушава останалите. Ако този усилян глас (или тип желания) винаги е един и същ, се получава, например, човек на дълга, отзивчив човек, делови човек и т.н. Всички такива хора ги отличава една обща черта: проблемът за избора за тях е силно облекчен. И за това се налага скъпо да се плаща, защото именно изборът е главната (и най-трудната) работа на човека. И избягвайки я, човекът на дълга се сблъсква с понятието на лъжливо разбиране дълг, отзивчивия човек с горчивина си спомня тезисът „никакво добро дело не остава безнаказано“, деловият човек... нека читателят помисли сам за него.

При невисоко духовно равнище проблемът за избора е труден и много неприятен; на човек даже понякога му изглежда, че Бог в този момент отменя погледа си от него: съветите са си съвети, но трябва сам да решава! И все пак човек може не само уплашено да се озърта при вида на действителността (вътрешна и външна): той може да опита да се ориентира в нея.

С. Е. Ленц казва, че раздвоението на личността е тежък случай на психическа болест, когато от безкрайното множество личности, населяващи човек, остават само две. От края на XIX век, след работите на Фройд и романите на Достоевски, е станало общоизвестно, че вътре в човека действат няколко сили, намиращи се в постоянна борба. Обаче обичайно човек не отнася това обстоятелство до себе си, постоянно използвайки местоимението „аз“ като единен нечленен обект, макар първите опити да се ориентира сред вътрешните гласове да показват, че това не е така. Нещата с вътрешните гласове въобще не са прости и за да се научи да ги отличава е нужно много.

Леността и умората

Преди всичко, съществува вътрешен глас, подбуждащ ни да изпълняваме различни желания на подсъзнанието (онова, което се нарича „нашите желания“). Основното желание на подсъзнанието на болшинството хора в настоящото време е желанието нищо да не правят, т.е. мързел. Това е свързано със силното претоварване на човека от лъжливата, несвойствена му дейност и ускорението на темпа на живот. Основният закон на общуването с финния свят е концентрацията

и забавяне на личното време. Тогава човек лесно получава нужните му откровения и не се уморява. Символът на съвременния живот е трепкането на кадрите на цветния телевизор, калейдоскопът на маите.

Съответно всеки импулс към действие преди всичко преминава под цензурата на подсъзнанието в този аспект и много мисли за безкористна помощ към ближния, самоусъвършенстване и т.н. даже не попадат в съзнанието. Причина за това се явява, по такъв начин, не аморалността, а простата икономия на сили от уморения организъм. Принципът „аз на тебе – ти на мене“ става необходимо условие за поддържане на съществуването. При опит за внедряването в него на идеи за безкористна помощ към другите, човек дава инстинктивна реакция на отхвърляне и злоба, напълно адекватна, да забележим, от биологическа гледна точка: от организма искат да отнемат малкото останали сили и с това да го убият.

Повече от това, човек се уморява до такава степен, че въобще престава да се прислушва към вътрешните гласове: той напълно се отдава на хипнозата на външния свят, на мая, т.е. на илюзията; възниква онова, което днес наричат „човекът-машина“.

Опитът за ориентиране

И ето... Веднъж на някакъв Хикс за кратък промеждутък от време грижите му се отложени, няма за къде да бърза, няма работа. Започват да звучат вътрешните гласове. Но колко е трудно да се ориентираш в тях!

Лъжливият, несвойствен на човек начин на живот води до това, че най-важните за него стремления – творчеството, безкористното добро и, като цяло, увеличаването на хармонията на света не се реализират, и най-важното субективно усещане – самоутвърждаването, т.е. усещането за реализация на себе си, приближаване към Абсолюта, не възниква. Когато подсъзнанието реагира с неврози, агресивност, импотенция и инфаркти това означава, че то не се справя. Впрочем някои хора се приспособяват и това приспособяване на подсъзнателно равнище върви по два основни пътя: блокировка и лъжа.

Подсъзнанието може с цел адаптация да игнорира нежелателните външни обстоятелства или да ги изкриви така, че те да станат приличащи на желателните. Тук опитът за обективен анализ може да доведе до успех, т.е. до откриването на истинското положение на нещата. Много по-сложно стоят нещата, ако се опитаме да изучим обстоятелствата на вътрешния живот, надеждно охранявани от подсъзнанието. Работата е там, че съществува истинна скала на ценностите на висшето „аз“, съществува и реална оценка за достиженията на личността по тази скала. Ако човек живее така, че според истинната скала всичките му оценки са двойки, то подсъзнанието, с цел спасяване на стопанина от стрес, започва сложна работа по създаване на система за изкривяване на реалността и скалата за самооценка. Тази система има обективна информация на входа, а на изхода, ако не шестица, то четворка. И е понятно, че повърхностните опити на човека да ликвидира тази система на изкривяване търпят, като правило, неуспех, също, както и опитите „да му отворят очите“ от страна на други лица. Очите му са отворени: изкривени са *вътрешните* механизми за оценка на външния свят и неговата роля в него.

И така, първото препятствие при опита да се разбере с вътрешните гласове – онова, че не се чуват заради суетната мая – е преодоляно от Хикс. Второто препятствие се открива веднага. Хикс открива в себе си силно *нежелание* да ги слуша, непонятно за него самия. Причината е проста: подсъзнанието прекрасно знае тези гласове, с какви опасности грозят Хикс, заради което и блокира неговият интерес към тях. Обаче е по силите на Хикс да преодолее това съпротивление и се заслуша. Какво чува той? Членоразделна реч засега няма, затова пък съществува общо усещане от доста определен сорт: лошо. Много грижи, огорчения, пусти приказки и разговори. Малко радост, моменти на подем (душевен и творчески) и истинско общуване. Наоколо е пълно равнодушие.

Тук малко приятният агресивен глас 1 пита: „А защо собствено теб трябва да те обичам? И кой си ти, че да твориш? Анщайн?“ Отговаря му глас 2: „Но нали съм толкова *забележителен и неповторим*, как *те* могат да не чувствуват това? И мога да творя, чак няма условия“. Но глас 1 отговаря: „Как пък не, неповторим! Шкембето ти е неповторимо със своята отвратителна отпуснатост. А на условията всички отговарят!“

Подобен диалог може да звучи дълго и не води Хикс до никъде. Работата е там, че двата гласа лъжат, а по-точно казано, този диалог е специално организиран от подсъзнанието, за да заглуши другите гласове и отвлече вниманието на Хикс. Обаче, нека Хикс, достатъчно слушайки гласовете 1 и 2, им заповядва да замълчат. Тогава тихо-тихо започва да звучи глас 3 – съвестта: „Мислиш не, за каквото трябва. Все за работа, за пари, а трябва и на други неща да се обръща внимание. На Игрек и Зет никак не звъниш. Пък и към работата си може да се отнасяш по-добросъвестно...“ На това отговаря също така тихият, безнадежден глас 4: „Да разбира се, така трябва. Но всичко е безполезно. И себе си няма да пречупиш, и другите още повече, и все едно не можеш да им помогнеш. А на работа *сам* добросъвестен няма да станеш...“ диалогът между гласове 3 и 4 вече е тих и бавен, обаче и тези гласове лъжат в същия смисъл, както 1 и 2, и разговорът не води до никъде. Обаче Хикс може с нечовешко усилие на волята да застави да замълчат и тези гласове, и отново да се вслуша в себе си. Сега той не чува *нищо* и се връща към работата си.

И така, пълен неуспех? Да. И причината не е в това, че в решаващия момент подсъзнанието просто е блокирало всички останали гласове: те са твърде опасни за Хикс. Подсъзнанието може да направи това, доколкото Хикс така е привикнал да му се доверява (още повече, че то надеждно го защитава биологически), че сега, даже имайки силно желание, нищо не може да направи. За него контактът с Бога в това отношение е затворен. Първата причина за подобно положение на нещата е постоянната лъжа и премълчаването за самия него си. Да се разбереш с вътрешните гласове и чуеш най-тихият, но и най-чистият и важен глас, може само онзи, който е привикнал да ги слуша в себе си честно, без да заглушава и изкривява неприятните му. А това е обичаен прийом на подсъзнанието – да казва гръмка за дребните недостатъци и тихо за огромните. Може би, и напълно сигурно е, че съзнанието няма да чуе...

Съвестта

На различните етапи в духовното развитие съвестта играе различна роля. Ако човек живее, без да знае, какво е това, смятайки себе си (обикновено) за много добър или без да се замисля въобще за подобни теми, то *всякакво* проявление на съвестта в него следва да се приветства; нима това значи, че неговата спяща душа в съня се движи: ами ако изведнъж се събуди?

В следващата степен в духовното развитие съвестта звучи в човека регулярно. Той смята, че това е в реда на нещата и разглежда мъченията на съвестта като изкупление на греховете. При това той двойно греша. Първо: никакво изкупление на „греха“ не е възможно, той завинаги си остава петно в историята на света. Второ: неговата интерпретация на бодванията на съвестта е неправилна. Те показват на човека, че неговото съзнателно внимание не успява да следва разширението на съзнанието на сърцето и значи, че трябва да се променят принципите на поведението така, че аналогични постъпки в бъдеще да станат просто невъзможни. За това е необходимо да гледа на себе си с чистото си съзнание (някак си отстрани), което никога не осъжда и не хвали, не обвинява и оправдава, но се опитва просто да възприема и разбира. А всевъзможните му терзания се произвеждат не от висшето, а от низшото „аз“ с цел извличане на максимално удоволствие от изменящата се ситуация, която се нарича „унижение въпреки гордостта“ и не е нищо друго, освен една от формите на горделивост на егото. („Колко съм добър и съзнателен, ако сам се порицавам и мъча!“) освен това, в съзнанието на човека мъченията на съвестта някак заменят необходимата работа над себе си.

По такъв начин следва да се различават *убожданията* на съвестта от последващите я *мъчения*. Убожданията са информативни, мъченията са насочени към егото и се явяват разновидност на самоснижодителност и самовлюбване.

В следващото равнище човек осъзнава, че трябва да живее така, че съвестта да не го мъчи. Това осъзнаване води до това, че той започва повече да се включва в обкръжаващите ситуации, да предвижда последствията от постъпките си и, действително, съвестта в обичайното разбиране тревожи егото малко (макар той и да не приглушава нейните гласове!). Тя се трансформира в естетическо чувство, което започва да включва моралния аспект. Неговото разширило се съзнание на сърцето започва лично да възприема несъвършенството на човешките отношения и човешката натура; така понякога на зрителя му е срамно от концерта на лошата самодейност.

Нататък, според степента на това, как контролът върху центъра за приемане на решенията преминава от низшето „аз“ към висшето, и как съзнанието на сърцето, разширявайки се, обхваща целия свят, съвестта като ограничител на проявленията на свободната воля постепенно изчезва.

Отговорността и дългът

Отговорността за собствените постъпки е първично усещане на човека, дадено му от Бога заедно със свободната воля и естетическото чувство. В зависимост от равнището на съзнанието, отговорността пред Бога може да се интерпретира като отговорност пред близките, групата, етноса, човечеството, природата, планетата, себе си (тоест собственото висше „аз“) или Бога. Колкото по-висше е духовното равнище на човека, толкова по-висше е неговото чувство на отговорност, но човек никога не е в силите си да я снесе от себе си; Пилат Понтийски напразно си е миел ръцете.

Трагичната ситуация възниква в случай, когато човек расте (или се оказва) сред духовно по-ниско обкръжение. В този случай отговорността, обективно лежаща върху него, е съществено по-висша, отколкото тази на обкръжаващите. Той чувства това, но не разбира, в какво се състои проблема. Кой знае защо живота през цялото време го бие, обкръжаващите са явно несправедливи към него и през цялото време изискват от него повече, отколкото от останалите. Той старателно и, като че ли, безупречно изпълнява своят *дълг*, тоест твърдата система от задължения, сформирани от обществото и съобразени със съществуващото духовно равнище, но, въпреки това, не може да се впише в обкръжаващата го реалност. Възниква конфликт.

Друг вътрешен вариант на конфликта възниква в случая, когато човек подменя вътрешната отговорност за живота си с външен (т. е. с разработеният от обществото) дълг, но чувствайки неговата недостатъчност за себе си, го удвоява в крайна степен. Тогава човек излиза извън силите си, изпълнявайки онова, което той (според кармата си) не трябва да прави, което вече е преживял; при това духовно стои на място, разваля кармата си и, не разбирайки, в какво е проблема, преминава в отчаяние (*виж гл. 5, „Изкушението на семейния живот“*). А работата е там, че в низкото (относно обществото) духовно равнище човек нерядко може да си позволи да е ръководен от външния дълг: последният повече или по-малко съответства на вътрешния дълг. Но според степента на духовен ръст вътрешния се променя и започва да се разминава с външния. Това извънредно смуцава човека на дълга, на когото му се струва, че в него говори егоизма. Обаче във високото духовно равнище гласът на висшето „аз“ е много посилен, отколкото гласът на егото и, освен това, ако такъв човек не слуша своето висше „аз“, то нарушаването на указанията на последното води до много големи субективни неприятности, отколкото неизпълнението на желанията на егото. По такъв начин, на човека на външния дълг са най-трудни ситуацияите, когато висшето и низшето „аз“ заедно противоречат на неговото разбиране на дълга. Той по-скоро ще се съгласи да страда (със силен елемент на мазохизъм), но ще постъпи в съответствие с лъжливото понятие за дълг.

С повишаването на духовното равнище дългът като някаква твърда система от задължения постепенно изчезва; остава (и израства) само общата отговорност за поведението във всяка конкретна ситуация.

Честта, гордостта и чувството за собствено достойнство

Тези чувства възникват в моментите на съответстващото разширение на съзнанието на човека: честта – когато съзнанието на сърцето включва съответстващата група (честта на офицера), гордостта и собственото достойнство – в момента на осъзнаването на себе си (при детето приблизително в третата му година). При по-нататъшния духовен ръст те започват да играят отрицателна роля, ограничавайки съзнанието.

Тук авторът особено иска да подчертае, че от духовния учител не може да изхожда чувство за собствено достойнство: това би означавало, че неговото съзнание не се разширило в сравнение с тригодишната възраст.

До сега ставаше дума за истинските чувства. Разпространени са, обаче, и лъжливи чувства за чест, гордост и собствено достойнство. Те възникват тогава, когато съответстващото разширение на съзнанието на сърцето се заменя от разширението на менталното съзнание; при което от страна на егото възниква чувство за лъжлива собственост: такива са шовинистичният патриотизъм, хипертрофираното чувство за отговорност на майката за детето и т.н.

Измамите на подсъзнанието

Това е тема за дебела книга. Системата за изкривяване на реалността и самооценката се строи от обществото и личността дълго и щателно. Невъзможно е да се преодолее с чисто умствени усилия по принцип. С тази цел Бог изпраща на човека страданията, които го очистват в този смисъл, че дават възможност (но никога не го заставят) да види света и себе си в по-адекватна светлина. Подсъзнанието пък преследва свои биологични и защитни цели, обаче при това проявява такава хитрост, която и на самия човек не му се е присънвала. Безполезно е да се бориш с подсъзнанието с хоризонталните методи (т.е. без привличане на висшето „аз“, на чистото съзнание, на Бога); от това възникват само вътрешни конфликти, не водещи до нищо освен до мазохистка радост за егото. Към основните трикове, употребявани от подсъзнанието, се отнасят следните:

Маскировката. Подсъзнанието придобива вид, все едно, че него въобще даже го няма, а всички решения човек възприема сам, т.е. съзнателно. Обаче всеки човек извършва маса необясними (от тази гледна точка) постъпки, които понякога силно го смущават.

Изтласкването. В случай на възникване на вътрешен конфликт, което се явява болестен симптом на душата, подсъзнанието е склонно да изтласка конфликта, премахвайки го от съзнанието. (С този феномен много се е занимавал З. Фройд.) Обаче, при това, болестта не преминава, а невидимо продължава за съзнанието със странни симптоми: „необясними“ лоши настроения, мъка, тъга, злоба, неадекватни реакции и т.н.

Лъжливото акцентирание. Ако човек е склонен да се вслушва във вътрешните си гласове, то подсъзнанието може да включи един от тях на пълна мощност, заглушвайки всички останали. Тогава в обкръжаващите възниква усещането, че той постоянно преиграва: веднъж е твърде внимателен, веднъж е твърде

съвестен, друг път прекалено преследва дълга си и т.н., и всичко е неискрено, с егоистични цели.

Хитруване. За да не допусне в съзнанието непоносимото за него истинско положение на нещата, но бъдейки без сили да скрие конфликта, подсъзнанието подменя истинската причина за конфликта с подставена и поносима от съзнанието. Така човек, имащ постоянни конфликти в семейството, често е склонен да търси причините им в недостатъците на поведението си, избухливостта на характера, безволието, несдържаността, и в същото време, както е в действителност, конфликтите лежат в неговия егоизъм, т.е. в свитото съзнание на сърцето, и никаква работа над характера сама по себе си няма да му помогне.

Изопачаване. Често подсъзнанието върви към пряка лъжа; но някога, при случай, дава на човека възможност да се провери, разбира се, приемайки мерки за безопасност. Тогава се случва, например, такъв вариант:

„И все пак аз ще мога да започна нов живот“, - възкликва човек в момент на подем. „Нищо няма да стане, истината ти казвам - отговаря подсъзнанието, - но ако не вярваш, можеш да опиташ. Опитай! Даже ще ти кажа, какво трябва да направиш: ставане в седем и трийсет, студен душ, гимнастика, бягане, а вечерта вместо телевизор чети Ницше...“ Но на следващото утре нашият герой нямайки сили да стане час по-рано, плюе и на останалата програма. Безхитростния прием на съзнанието се състои в това да постави пред печалния ентузиаст такава задача, която той нарочно не може да изпълни. Ако от указаната програма се изключат бягането и студеният душ, тя може да стане напълно изпълнима. Обаче лъжата в дадения случай се е удаля и след няколко подобни случая човек веднъж завинаги „маха с ръка“, считайки, че действително не е способен на нищо.

Гласът на Бога

Как да се научим да чуваме в себе си гласа на Бога? Преди всичко, самата такава възможност се появява спонтанно заедно с духовното израстване. Но ако човек иска да го чуе, то един от най-ефективните (и трудни едновременно) пътища е развитието на вътрешната честност, за което е необходимо да се обръща собственото внимание към онези ъгълчета на душата, където „необяснимо“ не ти се иска да гледаш или е много страшно. Не ни се иска и е страшно именно затова, защото светлината на чистото съзнание разсейва тъмнината на сърдечното невежество и стеснява егоистичните интереси на човека, които нищо не могат да противопоставят на светлината, бъдейки самите тъмнина. Тъмнината не може да се сражава със светлината – ако има светлина, нея я няма. По такъв начин, нежеланието и страхът са същината на афектите, с които подсъзнанието се опитва да управлява вниманието ни; в действителност просто няма от какво да се боим.

Никога не следва да се слушат гласове 1 и 4 (*виж по-горе „Опитът за ориентиране“*). Те лъжат. Гласовете 2 и 3 също лъжат, но в по-малка степен. Следва да се помни, че страданието е по-добре от лъжата, която силно натовазва кармата. Позицията: „Аз не мога да мисля за това, защото, когато мисля за това,

през цялото време плача”, съответства на съзнателното стесняване на съзнанието на сърцето и на духовното падение.

И само приучвайки себе си към вътрешна честност (или откривайки, че тя е дошла сама по себе си), може да разчитате, че вие ще чуете *спокойния тих глас*, който с пълна определеност и увереност (и в същото време без признак за заплахата) ще ви каже, какво е вашият дълг сам по себе си, какво сте длъжни да правите и към какво да се стремите.

Степента на определеност на главната вътрешна цел на човека е пряко свързана с неговото духовно равнище. Светлината на пътя се появява, когато значителна част от пътя вече е преминала; до тогава само понякога светлее полумрак и избухват далечни светкавици.

Глава 5

Начинът на живот

С издигането на духовния ръст на човека се променя и неговият начин на живот. Обаче тази глава е отделена от основния текст напълно условно (както впрочем и всички останали глави) по личната молба на читателя.

Световъзприятието

С издигането на духовният ръст на човека се разширява съзнанието на сърцето. Ръстът на менталното съзнание, въобще казано, не е свързан с духовния ръст, обаче големите разделения между менталното и сърдечното съзнание за човека са безполезни. Когато човек знае, но не обича, неговите знания не са духовни. Затова ограниченият човек не е просто ограничен (в съзнанието на сърцето), но изпитва силно раздразнение, когато с ума си вижда, че някой има напълно друга, силно различаваща се, чужда и непонятна му система от ценности: неговото сърце не разбира и не приема онова, което вижда умът, и възразява. Тогава човек се старее или чисто да игнорира неприятния за него факт, или да го извърти: изключва непонятния друг човек от сферата на контактите си и смята, че той просто лицемерничи, а *в действителност* е съвсем същият, както и всички (т.е. аз!).

С издигането на духовния ръст описаното по-горе явление се осъзнава. Тогава, напротив, човек започва да изпитва инстинктивно уважение към хората, които са постигнали със сърцето това, за което той има само леко повърхностна ментална представа. В този момент се открива пътят на ученичеството.

В съзнанието на сърцето влизат онези обекти, които човек обича, но не възприема като лична собственост, виждайки в тях Бога, но заедно с това изпитвайки висша отговорност към тях, т.е. усещайки кармична връзка с тях.

Емоционалността

На определено духовно равнище емоционалното отношение към обекта е необходимо на човека за да го включи в сферата на вниманието си. За да се заеме със задачата, такъв човек трябва да изпитва силен ентузиазъм. Обаче с израстването трудността на задачата и нарастването на концентрацията на вниманието необходимата емоционалност започва да запада. Силните емоции се заменят от по-спокойни, но и по-дълбоки чувства. Влюбването се сменя от любовта.

Обаче неемоционалността не е равнодушие. Обратното, с израстването на духовното равнище нараства и вниманието към всички обекти в сферата на съзнанието на сърцето.

Човек се нуждае не от бурни емоции, които да служат изключително на радостта на низшите програми на егото, а от внимание.

Любовта

Бхакти йога смята всички видове любов за проявление (на различни равнища)

на любов към Бога. Но независимо от вероизповеданието и равнището на философската подготовка, всички философи, отци на църквата, светии и просто моралисти са единни в едно: *трябва* да се обича, и при това безкористно – близките, хората въобще, родината, човечеството, Бога накрая. И в това е несъмнената, а може би, и висшата добродетел. В хората, изповядващи тази гледна точка, има някаква удивителна способност да игнорират най-съществената черта на реалността, а именно: „на сърцето не можеш да заповядаш“. Жената, която с упрек казва на мъжа си: „Ти повече не ме обичаш“, заема позицията на щрауса. Вече ако е виновен някой в това, че те е разлюбил мъжа ти, то най-вече това си ти самата, и навярно не е той.

А какво да прави човекът, който обича само себе си и *своето си*, това, което притежава и от което получава удоволствие, (т.е. обича винаги „користно“)? Той даже разбира, че това един вид не е хубаво, че трябва да се обича безкористно, но ето, той не умее, и туй то.

Авторът тук ще забележи само, че користта не бива да се приема като чисто материална, а ако се включат в нея всякакви наслаждения, то и любовта на майката към детето, съпровождаща се от водопад от удоволствия, и още повече любовта на бхакти към своя Иштвар, която е непрекъснато блаженство и екстаз, са дълбоко користни.

* * *

Следва честно да се признае, че самата постановка на въпроса е лъжлива. Любовта не се явява дълг на човека пред никого. Любовта (от различен род) и съпътстващото я усещане за щастие са знак на пътя на човека. Именно затова така рядко се среща истинската любов към човечеството и Бога: за това е нужно да се издигнеш до такова равнище, че да усетиш човечеството и, съответно, целия свят като част от себе си, включвайки ги в съзнанието на сърцето. Не самата любов като такава се явява цел на човека, но е постижение на сърцето на света. Любовта пък към онази част от света, която сме заключили в сърцето си, идва самостоятелно, това е откровение. Него следва да зафиксираме в съзнанието си като знак, потвърждаващ правилността на пътя и *да вървим нататък*, а не да се занимаваме с любов, както препоръчват специалистите; това е занятие, макар и приятно, но не води до никъде(по-точно казано, води назад).

Изложената гледна точка добре се съгласува с указанията на бхакти йога да не се привързваме към предмета на любовта. Ако не се обръща емоционално внимание на любов към обекта, възникваща на дадения етап на духовния път, то тя самостоятелно преминава, когато етапът е преминат, без да оставя травми; и не се налага да се грижим за „непривързаността“, което е много важно, така както за искренния човек специалните усилия по „непривързване“ са противоестествени.

Сега за „користта“. Любовта ни се дава не просто като знак, но и като помощ за преодоляване трудностите по пътя: това е и единствената позволена „корист“. Така, при изучаването на чужд език в група за усвояването много помага (по време на обучението) влюбването в преподавателя. Интересно е, че такава любов след завършека на курса бързо минава без да оставя душевна болка.

Аналогичен метод е ползвал Фройд при лекуването на неврозите: отначало угнетеното либидо на пациента се превключва към лекаря (т.е. пациентът се влюбва в него), а след това се освобождава.

А всички опити да се използва душевният подем за други цели, да кажем, за удоволствие, водят до падане на духовното равнище, за което може да не привеждаме пример. Експлоатацията на любовта с егоистични цели е лайтмотив на душевния живот на съвременното общество.

При опит да се използва любовта за егоистични цели, тя се превръща във влюбеност. Последната се отличава от любовта. Първо – с направлението на вниманието: в случая на влюбеността то е насочено към себе си, а при любовта към обекта. Второ: с това, че влюбеността е емоция, а любовта не е. Любовта е светлина, озаряваща за нас обекта и всички чувства към него. Любовта е възможна само към Бога и, съответно, възниква само тогава, когато ние видим Бога в обекта.

Сега да обсъдим как гореизложеното се пречупва на равнището на всекидневното съзнание. Да разгледаме едно разпространено явление, състоящо се в това, че ако някой Хикс обича някой Игрек, то всички, изключвайки, възможно е, самия Игрек, да смятат, че от този единствен факт любовта вече е следствие, че Хикс има пред Игрек значителни заслуги, и Игрек му е задължен (особено остро тази ситуация се проявява, ако Хикс е родител на Игрек). Обаче какво се явява причина за подобно мнение? Може би, Хикс никога не е причинявал на Игрек зло? Даже много често му причинява. Може би, Хикс прави Игрек много добър? Съвсем не е задължително. Може би, Хикс никога не изпитва към Игрек недобри чувства (завист, злоба, раздражение..)? Изпитва ги регулярно. (Поучителен пример – отношенията на Хумберт и Лолита в известния роан на В. Набоков.) В какво тогава се състои любовта? В това, че Хикс без Игрек „не може да живее“, т.е. в неговото отсъствие бързо изпада в мъка, а в неговото присъствие, обратно, изпитва понякога минути на щастие (ако Игрек не се държи вече съвсем отвратително). Указаната ситуация се усложнява с това, че Хикс възприема Игрек като собственост и често цели „да сложи ръце“ върху свободата му, смятайки (често подсъзнателно), че по-добре знае, какво е нужно на Игрек.

След всичко това, задължен ли е Игрек с нещо към Хикс? Описаната ситуация явно се отнася към областта на психопатологията. Какво е типично за подобни случаи? Всички опити някак да се разреши тази трудна за Хикс ситуация по пътя на непосредствените разяснения се сблъскват с каменна стена. Хикс отвърща: „Но нали обичам Игрек!!!“

Преминавайки към анализ на ситуацията, да отбележим, че тя е обусловена от това, което Хикс смята за искрено: щом веднъж Бог му е дал (на фона на като цяло нерадостния живот) такова светло чувство като любов към Игрек, то вече не е грях да се възползваш и не измъкнеш от тази любов всичко, което е възможно. За такова грубо нарушение на закона на природата (описан по-горе) Хикс ще се разплаща много жестоко, неговата карма силно ще се утежни. Ако Игрек е дете на Хикс, то той след половин година с рев ще се измъкне от непоисканите обятия, на седем ще постъпва грубо, а на осемнадесет ще си отиде завинаги, ако не

физически, то емоционално и духовно, и Хикс до края на живота си ще прегръща и целува студен труп.

От друга страна, Хикс извършва още една груба грешка, смятайки, че неговата любов към Игрек е достатъчно основание за интимност с него и още повече за ограничаване неговата свобода на волята. Работата е в това, че когато кармите на двама души в някакъв отрязък от времето се съединят и между тях възникне любов (от всякакъв вид: родител и дете, учител и ученик, съпрузи, чувство за другарство и т.н.), то едновременно възниква и мистическо чувство за единство, което също се явява знак на пътя и е призвано да облекчи трудностите на неговото преминаване. Докато в двама души го има това усещане за единство, те могат да приемат някакви решения един за друг, ограничавайки с това чуждата свободна воля, в такива рамки, които позволяват тяхното чувство за единство. Обаче веднага щом общият участък на духовен път е преминал, чувството за единство изчезва, а любовта е след него. Ако пък се опитат да нарушат този закон, стараяйки се реанимират любовта за съхранение на съпътстващите я удоволствия, то тя започва да агонизира, а от единството вече е изстинала и следата. Ето как се получава в чист вид насилие над чуждата (във всички смисли) свобода, което е груб опит да се наруши законът на кармата; а в резултат се завързва силен кармичен възел.

* * *

*Свещи да запалим. Стига сме приказвали,
че нужно е на някого сумрака да се озари.
Никой от нас не е на други властелин
макар попълзновенията да са зловещи.
Не ти мен, красавице, да прегърнеш,
и не ти в сълзи да ме мъмриш;
доколкото залива восъкът
самите неща, а не мислите за тях.
И. Бродский*

В заключение няколко думи за различните видове любов.

За любовта-ерос и любовта-жалост. Фетишизацията на любовта-ерос ние наблюдаваме повсеместно и нейните печални последствия са общоизвестни. Към фетишизация на любовта-жалост отношението е по-търпимо; това е една от любимите теми на Достоевски. Бердяев справедливо забелязва, че любовта-жалост е погледът на стоящия духовно високо надолу, върху духовно по-ниско стоящите. Обаче фетишизацията на тази любов, т.е. съсредоточаването върху нея на емоционалното внимание в същата степен довежда до тежки последствия. Функциите на жалостта са същите, както и при всяка друга форма на любовта: да облекчи човека от трудностите на духовния път. Спецификата на жалостта е в това, че тя е насочена към съществуването, на което трябва да се помогне да премине участък по духовния път и именно този трябва да помогне, към когото е отправена жалостта. Опасността от фетишизация на любовта-жалост се състои в това, че чувството за *единство* с обекта на жалостта, появяващо се първо, много

лесно преминава в чувство за обособяване от този обект, съпровождащо се обичайно от високомерие („ето аз, духовно високият, се спускам до него, духовно низкия, и го водя нагоре“). Опасността на последното разсъждение е в това, че с обособяването е невъзможна духовна работа. Освен това, ако духовната помощ се извършва правилно, то от нея израства повече онзи, който помага.

За егоистичната и алтруистическата любов. Тук самата постановка на въпроса е лъжлива, тъй като в крайна сметка самият голям алтруист все едно да се загрижи за удовлетворяването на *собственото си* чувство за дълг, рационалното или мистическото. Цялата работа е в това, че ако върху любовта се съсредоточава емоционалното внимание, тя веднага става егоистична, т.е. насочена към удоволствия на егото и престава да служи като смазваща течност на ставите на нашия дух, вървящ по своя нелек път.

Силата на волята

Става дума за силата на волята в битовия смисъл на тези думи, т.е. за способността на човека да изпълнява приетите от съзнанието решения.

Причините за духовното развитие на човека и света лежат дълбоко в трансценденталното. Това е основният закон на Вселената, определен от безличния Абсолют, относно който не следва да се задават въпроси, предполагащи неговата антропоморфна природа (например, *защо* именно такива са законите на Битието). Обаче, няма съмнения за това, че импулсите на духовния ръст в човека са първични, т.е. не са задължени за съществуването си на никакви по-дълбоки причини. Веданта казва, че Духът, заключен в човека, се стреми да се освободи от сковаността го обвивки и да се съедини със Световния Дух, т.е. с Абсолютът. Това е и духовният път. Основно оръдие на индивидуалния Дух се явява човешката воля.

На хората, притежаващи така наречената сила на волята, е прието да се завижда, да ги поставят за пример. Обаче наистина дарът Божий се явява не силната воля, а трудолюбието. Трудолюбието е качество на човека, състоящо се в това, че той може систематически да се труди, без да прилага при това особено усилие на волята. В трудолюбивите хора ентузиазмът идва заедно с работата и удовлетворението от нея е напълно достатъчно, за да оправдае съответстващите усилия. Такива качества се дават от упорития труд в течение на много въплъщения. Сложността на изработка на трудолюбието се състои в това, че то основно се появява в резултат на систематически труд, а именно това е невъзможно за нетрудолюбивия човек. Възниква порочен кръг, непреодолим на хоризонталното равнище.

Но все пак главният проблем на хората, оплакващи се от недостатък на сила на волята (за да се заставят да се трудят) или на трудолюбие се състои в това, че не им стига *вътрешна скромност*: те искат безплатно да получат от Бога това, което следва да изработят сами.

Импулсът на духовния ръст се явява изходен за всяка дейност на човека; наистина, той може силно да се изкриви под влияние на средата и подсъзнанието. А съдбата на всички лъжливи импулси за дейност е именно

такава: човек се възпламенява и бързо изстива, вътрешният импулс на желанието се изтощава, и никаква, даже най-силната, воля не е в състояние да противостои на възникващите трудности. *Иска ти се* (и не винаги користоно!) твърде много: завиващи очи, а ръцете загребващи! Обаче върху раменете на човека са само нещата, които съответстват на неговото духовно равнище. И неуспехът означава не недостатъчна сила на волята, а несъответствие на замисъла на духовно равнище. Иска ти се (много!) да видиш Бога, да общуваш с него, е, поне да вярваш в Него. Колко страдания има в думите на героя на Достоевски: „Аз вярвам... аз ще вярвам!“ Но, уви! Той още не е достигнал съответното духовно равнище и никакви социални преобразования няма да му помогнат. Аналогична е и ситуацията с преждевременния аскетизъм.

Обаче волята е необходима за духовното развитие. Тя е нужда, за да се прави нещо все пак в промеждутъците от един духовен импулс до друг. А какво именно да се прави – за това, в действителност, е целият този настоящ трактат.

Волята не следва да се бърка с концентрацията. Има хора, на които им е трудно да концентрират вниманието си, за да извършат някаква работа. Те следва да развият не волята, а концентрацията – това е пътят на раджа йога.

Аскетизмът

Съгласно Веданта, цел на духовното развитие на човека се явява постепенното заминаване от видимия свят на мая (илюзията), придобиването на свобода от причинно-следствения закон на кармата и сливане с Абсолюта. Заминаването от мая включва последователния отказ от материалните, емоционалните и менталните връзки с този свят. Обаче отслабването на тези връзки се явява не цел, а признак за духовен ръст и трябва да произтича от само себе си, при минималното участие на волята. Какво се получава, ако човек преждевременно се опитва да се освободи от пътя на собствеността или престава да яде месо? Неговите възжелания от материалната област веднага преминават в менталната област, което въобще не е по-добре, а често е по-лошо, тъй като цялото внимание и мечти на човека сега се поглъщат, да кажем, от печената пуйка. До значително по-лоши последствия довежда преждевременния опит да се освободи от емоционалните привързаности – тя довежда до стесняване съзнанието на сърцето. Типичен пример е човек на зряла възраст, в младостта си опарил се от неудачна любов и от тогава вардещ егото си, подтискайки в зародиш всякакви емоционални привързаности. В двата разгледани случая човек не достига целта за освобождение от мая: първият както преди е привързан към любимата птица, а втория към ненагледното его (което, за разлика от висшето „аз“, *изцяло* се отнася към мая). И никаква воля няма да помогне на тези хора (добра илюстрация на ситуацията служи разказът на Л. Толстой „Отец Сергей“). Най-трудно е напълно да се откаже от любимия привичен образ на мислене, т.е. от менталната собственост. Ако съвременен физик демонстрира телекинеза, то той, по всяка вероятност, ще каже, че това е хипноза, в която, впрочем, той също не вярва.

Пътят на аскетизма е друг. Човек, постепенно променяйки направлението на вниманието, губи интерес към материалните блага и започва да цени радостта от

творчеството, а не на притежанието. Нататък, той постепенно постига повърхностността на емоционалните радости и горести и съсредоточава вниманието върху духовния труд; при което изпитва по-дълбоки чувства, отколкото обичайните повърхностни емоции (за такива чувства е характерно, че те не изискват незабавно изразяване или въплъщаване). Накрая, човек постига грубостта на менталните представи (модели) и се учи да възприема света непосредствено (това е пътя на тантра; *виж глава 6*).

Отказът от желаниа върви по пътя на постепенното изживяване на глупавите привички. Следва да се различават потребностите на човека, т.е. това, което му е необходимо на даденото духовно равнище от капризите и онова, което човек желае по навик. За преодоляването на глупавите (т.е. останалите от времето на низшето духовно равнище) привички е необходимата духовна работа, която изисква известна методичност, но не и силно напрежение на волята. Ако вие насилвате себе си, то правите или не каквото трябва, или не както трябва. Подсъзнанието не прощава насилие на никому и най-малко на своя стопанин.

Заминаването от света съвсем не е задължително да се осъществява физически. Човек може да приема активно външно участие в текущия наоколо живот: работа, развлечения, разговори, оставайки вътрешно не включен емоционално. Това състояние не е тъждествено на егоизма: егоистът задължително от време на време се включва емоционално или ментално, за да подхрани външните усещания и мислите на своето его, а след това действително се изключва и съсредоточава върху себе си. Разглежданият скрит аскетизъм е противоположен на егоизма, тъй като в този случай основното направление на вниманието върви постоянно навън; човек, осъзнава ли той това или не, през цялото време *работи*. Той възприема всяка ситуация, в която попада, значително по-пълно, доколкото постоянно е настроен към нея, а не върху себе си, и заедно с това има възможност да се включва в нея по много по-адекватен начин, увеличавайки нейната хармония. На наблюдател ще му изглежда, че този човек притежава тайнствен магнетизъм: макар нищо особено да не говори и да не прави, все пак хората клонят към него и в неговото общество се проявяват с по-добрата си страна, така че се променя цялата атмосфера на ситуацията. В зависимост от обстоятелствата човек може да прекара цяла вечер мълчейки, или от време на време нещо да произнася, или цяла вечер да говори, но във всеки случай на околните ще се струва, че той е много естествен и прави всичко така, както трябва.

Истински естествен може да бъде само актьорът. Ако на това място Читателят каже, че авторът одобрява двуличието, то той греши. Авторът, заедно с С. Е. Лец одобрява *безкрайномаскието*, но само в случая, когато е безкористно.

Заминаването от света не означава, че човек престава да изпитва наслаждения (в частност, във физически план). Напротив, с издигането в духовния ръст, наслажденията, падащи се на неговата сметка, силно нарастват. За човек, изпитващ творчески и още повече религиозен екстаз, замръкват всички „земни“ радости. Но тези наслаждения го интересуват не сами по себе си, а само като знак за това, че той е на верния път.

„Всичко, което се прави истинно, се прави лесно“.

Трудът

Пътят на карма йога е задължителен за всички. На каквото и духовно равнище да се намира човек, той трябва да се труди, без да мисли за наслажденията от своя труд. Но индивидуалната дхарма (морал) предписва съвсем не всеки труд. Всеки човек, намирайки се в определено място на Вселена и на определено духовно равнище, има своите кармични задължения, които му се съобщават от вътрешния глас (ако е способен да го чуе) и от никой друг. Обаче наказанието за неизпълнението на своите кармически задължения, изразяващи се в отежняване на кармата не зависят от това, слуша ли човек своя вътрешен глас или не. Незнанието на закона не се явява смекчаващо обстоятелство.

Духовният ръст на човека става тогава (и само тогава!), когато той изпълва действията си с духовно съдържане. В зависимост от духовното равнище тези думи имат различно значение.

Минималното изискване за духовност на труда се състои в това, че трудът произтича с пълна концентрация върху процеса и с вътрешно уважение към него, какъвто и безсмислен да изглежда от външна гледна точка. Така се отнася към действията си двугодишното дете. На по-високо духовно равнище човек осъзнава, че всяка ситуация, веднъж създадена от Господ, следва да се изработи с максимална щателност: Той винаги има нещо в предвид.

С духовното израстване и разширение на съзнанието човек започва да вижда необходимостта от разчленяване на своя и чуждия живот на постъпки и осъзнавания на техния висш (духовен) смисъл. Моралът започва да изглежда не като хоризонтално средство за регулиране на живота на обществото, а като проявление на Божествения промисъл и в този момент човек осъзнава своя вътрешен (кармичен) дълг като основен. Постепенно той осъзнава, че всеки момент от неговия живот е труд, в който може да влага духовно съдържание. Това означава, че всяка дума, всеки поглед и жест стават в него така, сякаш лично Бог в този момент втренчено го наблюдава. И с времето той разбира, че в действително нещата са така.

Изкушението на семейния живот

Нашата героиня – Хикс, е майка на две деца, работеща, омъжена, на четиридесет и пет е. Цял живот работи на работа и в къщи, навсякъде всичко е в пълен порядък, децата се учат добре (голямата е в института), обгрижени са. Цялото домакинство лежи на нея, вечер пада, но като цяло се държи. С мъжа и децата отношенията са добри, но контактът е слаб. В дълбината на душата винаги е облачно, постоянно очаква някакви неприятности; усещане, че животът не върви, а някак прелетява. По-рано нещо очакваше, сега е престанала. Не се старее да мисли за бъдещата старост и болестите. Спи лошо.

Психологът ще каже: не се е реализирала. В младостта е имало различни способности, но някои не са били развити, от тук е вътрешната неудовлетвореност и неврозите. Назначени са автотренинг и млад любовник.

Психологът е прав, но той лекува не болестта, а симптомите. Причините за неврозата са дълбоки. За многочислените си способности Хикс е била задължена от определеното си духовно равнище (в крайна сметка, от работата в предишните възплъщения). Омъжвайки се и смятайки за свой дълг да държи всичко в ред, е взела на ръцете цялото домакинство (след редица неудачни опити да приспособи мъжа си към стопанството и възпитанието на децата). Натоварването заема цялото ѝ време и сили, на кино е ходила веднъж в годината, книгите – нещо по-леко (в транспорта). Общуването с приятелките се е svelo до минимум, макар по-рано хората да са идвали при нея с проблемите си. С годините е открила, че много познати са си отишли, някои – сами по себе си, някои – кой знае защо, обиждайки се на самоочевидната ѝ заетост. Отначало вътре нещо скриптеше, но след това е привикнала.

Тук ние виждаме, наред с най-напрегнатия труд, и постоянно нарушение на дхармата, т.е. на личния морал. Мъжът е бил избран не от съображения за съвместна духовна работа (дълбокото усещане „това е Той“), а по любов, по-точно, заради влюбеност (обичайния повърхностен емоционален подем). Нататък, в процеса на строеж на семейството, т.е. на фрагмента от света, Хикс е направлявала усилията си по-скоро върху външния вид на този фрагмент, отколкото на неговата вътрешна хармония. Според дхармата ѝ на първо място е следвало да наложи духовен живот в семейството, ама каква ти духовност, когато членовете на семейството спокойно (и като задължение) я възприемат като домашна прислужница и кърмилница едновременно. От тук – тяхната духовна деградация и взаимно отчуждение.

Това е малко. Според дхармата си Хикс въобще не е имала право да се затваря в семейството си. Оттук – духовната ѝ деградация, напускането на приятелките, намаляване на общуването, невроза. Колкото и да е странно от обикновена гледна точка, за духовния ръст на семейството често е по-важно *външната* по отношение на семейството дейност на членовете на семейството, отколкото вътрешната. Хикс е духовният лидер, според нейното поведение и излъчване се ориентират останалите членове на семейството.

В настоящия момент е много трудно да се помогне на Хикс. Истински, тя е длъжна да осъзнае и усети, че цял живот се е държала не само неправилно, но и аморално. Нейното духовно равнище е паднало, равнището на вътрешната честност се е понижило и ще ѝ е нелеко да признае това, било сама, било с чужда помощ.

Ето няколко конкретни нарушения в дейната дхарма. Срещайки (възможно е) в младостта си своя истински Годеник, тя не е обърнала внимание, колко си подхождат един друг духовно, но е сметнала, че изпитва към него недостатъчни чувства. Или, не срещайки го, спряла да очаква, опасявайки се към двайсет и втората си година решително да стане стара мома. Обругавайки се за пореден път с мъжа си по повод нежеланието си да му стопли вечерята, започнала да го прави независимо от умората, превъзможвайки отвращението си към него и утешавайки се мазохистични чувства. Вместо това, да научи сина си да чисти картофи, е предпочела да прави това сама.

Първата грешка на Хикс, т.е. избора на мъжа по любов в традиционния смисъл на думата, в значителна степен е обусловена от общественото мнение и лъжливата традиция в семейството на родителите ѝ. Сигналят за неправилността на избора е прозвучал съвсем скоро, но Хикс се е постарала да затвори очи за него, макар депресията ѝ в този момент да е била много по-дълбока от емоционалния подем на любовта. Всички останали (или изброени) грешки се състоят в това, че Хикс е вървяла по пътя на най-малкото съпротивление. Дхармата нерядко предписва да се изпълнява най-трудната от всички работи, на които е способен човек. Хикс би могла отчасти да превъзпита мъжа си, в частност, да го приучи да ѝ помага; това би било много трудно, и мъжът би се издигнал духовно, но и тя също. Вместо това тя е тръгнала на повода му, заменяйки духовната работа с физическа. Сигналят за нейното неетично поведение във вид на внезапно отвращение към мъжа и към *себе си* в Хикс е потиснат, макар и не без труд. Нататък, вместо да изпълнява своят пряк дълг пред децата, да ги приучава на труд, тя е предпочела сама да изпълнява тяхната работа, извършвайки при това двойно престъпление: лишавайки ги от възможността да растат духовно и приучвайки ги на безделие на фона на изнуряващата се от работа майка. Тук сигналите са били напълно определени: отначало децата са изисквали участие в работата, след това категорично са се отказали от нея, развалил им се е характера, а майка си отначало са престанали да обичат, а след това да уважават. На нея, впрочем, ѝ е провървяло: формалните отношения с децата засега са се запазили, в предвид материалната ѝ зависимост.

И така. Хикс е възприемала сигналите на неблагоприятното, но не е реагирала на тях, доколкото я е водил в заблуждение механизма за изкривяване на реалността, създаден от подсъзнанието ѝ в течение на дългия ѝ неправилен живот. Различните вътрешни гласове са ѝ говорили различни неща, но всичко това не е било *нужното*, а камуфлаж на подсъзнанието. А онзи единствен глас, който ѝ е помогнал да каже истината, тя не е чула, заглушавали са го потоци от лъжи. Този глас, от който само понякога е достигало някакво странно неудобство, заставящо Хикс особено щателно да мие посудата, в същност ѝ е казал много прости неща: „Ти си лентяйка! Остави цялата дейност, с която си заета и помни само за душите, които са ти поверени: твоята собствена, на децата, на мъжа и на всички останали, които поискат помощ...”

Как да характеризираме живота на Хикс като цяло? Тя е била фактически лишена от творчество. Първоначално нейните способности са свидетелствували за определено духовно равнище, което според дхармата предполага постоянно съответстващо равнище на творческа активност, както и да се е стекла съдбата на Хикс. Съответно, оказвайки се в положение, когато главната ѝ работа е станала построяването на семейството, тя е била длъжна да се отнесе към това творчески, за което се е оказала неготова. И в резултат – духовна деградация и невроза, а освен това, силно утежняване на кармата като цяло. Неврозата е само началото на неприятностите, които очакват Хикс в този живот и, може би, в следващите.

Благоденянията и благодарността

Това е един от моментите, където високите мъдрост и морал, изискващи постоянно съзидание на доброто, сякаш противоречат на житейската мъдрост, гласяща, че нито едно добро дело не остава безнаказано. Последното твърдение съвсем не следва да се отбелязва като хладен цинизъм, в него има определен смисъл.

Преди всичко, следва да обсъдим, какво значи да правиш добро на хората. Традиционното определение звучи така: злото за другия е това, което ти не би искал за себе си, а доброто е онова, което би харесало и на теб. Подобна постановка има два съществени недостатъка: първо, тя предполага, че всички хора са еднакви и следователно можеш да съдиш за другите по себе си, и второ, тя също предполага, че доброто е приятно на човека, а злото е неприятно. Тези две предположения са явно съмнителни.

Веданта учи: морално за човека е това, което води до неговия духовен ръст. Така може да се трактова и доброто за него. Същественото тук се явява това, че горекананото е *единственият* критерий на доброто за човека и само от тази гледна точка следва да се разглеждат всички действия, насочени към него.

Типичен пример са материалните благоденяния. Ако крайните случаи (да дадеш ли къс хляб на гладувания странник и да даряваш ли играчки на разглезеното дете) обичайно не предизвикват разногласие, то в промеждутъците между тях господстващата гледна точка е силно отместена настрана, противоположна на аскетизма. Приета е гледната точка, че ако опитваш „добро“ е добре и към това можеш да се стремиш, и за себе си, и особено за децата. И добрият, обезпечен живот, включващ задоволяване на разнообразните потребности някак се явяват заслужено възнаграждение за напрегнатия труд за благо на обществото.

Подобна концепция противоречи на основния принцип на карма йога: непривързаност към резултатите на собствения труд. Както пише Вивекананда, ние имаме право на труд, но не на плодовете на своя труд. Ние трябва да мислим за труда, а резултатите ще се погрижат сами за себе си. При това под плодове на труда се разбират не само и не толкова материалните блага, с които благодарното общество обсипва честния труженик, а неговата радост и удовлетворение в момента на завършването на работата. Даже и на тези „завършени“ удоволствия трудещият се не трябва да обръща емоционално внимание. Те са само знаци за това, че трудът произтича правилно, т.е. води до духовен ръст.

До какви последствия довежда фетишизацията на материалното възнаграждение за труда е общоизвестно. По-финно изкушение се явява фетишизацията на удоволствието от завършената работа. Тя довежда отначало към опити за рязко увеличаване на дейността (за сметка на намаляването на качеството на труда), а след това към депресия, съпровождаща се от усещането, че „всяка дейност е безсмислена, тъй като на хората нищо не им трябва, или те самите не знаят, какво искат, а удовлетворяването от всяка работа, все едно, дълго не се изпитва“, и остава само чувство за вътрешна опустошеност.

Сега за материалните блага. Те се явяват благодеяния за човека само тогава, когато водят до духовния му ръст и отстраняват препятствията към него. В болшинството случаи материалните блага не изпълняват тази роля, но водят до фиксация на вниманието върху определени удоволствия, т.е. препятстват духовния ръст. И в пълно съответствие с това „облагодетелстваният“ не изпитва към „благодетеля“ никаква благодарност и му плаща „със зло за доброто“, а в действителност със зло за злото. Каква трябва да бъде благодарността и какво е истинското добро? Ето пример на чисти отношения на учител и ученик.

Учителят в течение на някакъв промеждутък от време учи ученика, изпитвайки любов към него, но никога не изразявайки това чувство. Ученикът изпитва сходни чувства и употребява душевния подем за преодоляване на трудностите в обучението, въобще не изразявайки чувствата си към учителя. Завършвайки курса на обучение, ученикът си отива, без да изразява благодарността си към учителя. Получените, по време на обучението, от ученика знания и умения сами по себе си трябва да бъдат достатъчна благодарност за учителя, ако той въобще е склонен да мисли в тези термини.

Именно тук е причината за това, че често великите учени не създават научни школи, въпреки значителните усилия. Животът се ръководи не от научния и даже не от моралния, а от духовния закон. А занятията с наука, също както и старанията да станеш добър човек, съдействат за духовния ръст само в определените периоди на живота, след които става необходимо да се преразгледат собствените цели.

Направлението на духовния ръст на човека се променя през етапите на живота и е много трудно да се привикне към това. Въпроса за избора на това направление е също така труден и неговото решение се съпровожда от постоянните схватки на човека с низшата му природа. Благодетелят автоматически взема на гърба си част от избора на човека, оказвайки му, макар и косвено, определено давление. И тежко на благодетеля, ако направлението на давлението не съответства на кармата на благодетелствания! Законът за кармата, макар и да не се явява личен, не отмъщава в смисъла на оскърбения антропоморфен Бог, но действието на този закон няма да забави отражението си върху благодетеля. И ненавистта от страна на човека, в чиято съдба сме се вмесвали недостатъчно мъдро и внимателно, ще бъде най-малката разплата за нашите постъпки, макар и да са извършвани с чисто (но глупаво) сърце.

От друга страна, не по-малка Харибда очаква равнодушния човек, т.е. онзи, който, усещайки, че неговата съдба се е съединила за някакво време с други хора, се опитва да игнорира това обстоятелство, изолирайки се от тях (понякога, в крайни случаи, от целия свят). Тук авторът иска да забележи, че сравнението на жизнения път с острието на бръснача има един недостатък: острието на бръснача, макар и тясно, но е и *право*.

Ето типичен пример. Някой Хикс чувствава, че според ситуацията трябва да помогне на някакъв Игрек. Хикс, подчинявайки се чувството си, помага на Игрек, след което техните жизнени пътища се разделят, при което Игрек изпитва смътно чувство на неудобство от това, че не е могъл да окаже някаква ответна услуга на

Хикс. Правилно ли е чувството на Игрек? Игрек е получил енергетически импулс и сега трябва да го употреби, използвайки го за повишаване на духовното равнище или за удоволствие на егото, и чувството на неудобство е свързано именно с този момент на избора. Класическия морал препоръчва на Игрек да направи добро на още някого; но това не е задължително; възможно е енергията, получена от Хикс, да се отправи, например, за преодоляването на собственото несъвършенство. Да разгледаме, обаче, Хикс. Задължен ли му е Игрек? Безусловно не. Ако Хикс е действал безкористно, т.е. нямайки в предвид удоволствия за егото, то енергията, която той е похарчил, автоматически се попълва от Космоса. Ако Хикс започва дори да размишлява за това, че Игрек му е задължен (да не говорим вече и за това, да се изисква благодарност), то енергията започва бързо да изтича от него (ето около какво витаят разсъжденията за неблагодарността на угоената в собствената пазва „змия“). Затова за Хикс е най-добре (емоционално) да забрави за направеното, още повече, че е бил поставен от съдбата пред достатъчно жесток избор: ако не е бил оказал на Игрек необходимата услуга, той би утежнил кармата си. Интуитивно последното обстоятелство се усеща от много хора, с което и се обясняват такива непонятни от гледна точка на еволюционната теория на Дарвин явления, като алтруизмът, мирните демократизации на политически режими и т.н.

Общуването

Проблемът за общуването в значително по-голяма степен занимава психолозите, отколкото моралистите и философите, но напразно. Тук трудностите почиват в много по-дълбоко скрити неща, отколкото обичайно мислят хората. Да разгледаме следния пример: Зет е млад човек, скован при общуване, неуверен в себе си; когато му предлагат да се „разкрепости“, започва да грубее, чувствава неодобрението на обкръжаващите и се „помъква“ обратно, тайно мечтаейки си да се отправи на геологична експедиция, където не действат правилата на поведението на обществото. Разбира се, той силно греша, тъй като в подобни изолирани малки колективи действат неписани закони на поведението, много по-жестоки, отколкото в обичайни живот. Обаче не по-малко грешат тези, които препоръчват на Зет да се държи по-естествено, непринудено, разковано, да казва комплименти на жените, да бъде обаятелен и т.н. За обаянието, комплиментите и прочие общоприети средства на магията авторът, може би, ще напише друг път, а тук ще каже няколко думи за „естествеността“.

Естествеността и непринудеността на маниерите не са следствие на съответстващата психологическа установка: те са свързани с вътрешно усещане за това, че човек добре се вписва в обкръжаващата действителност, адекватно я възприема и в някаква степен контролира. За това на Зет му е нужно да извърши дълбока вътрешна работа. Разбира се, той се явява микрокосмос, има безсмъртен, вездесъщ и всемогъщ дух, и даже, може би, в някаква степен чувства всичко това. Но скованите духа му обвивки ще паднат само след дълъг и труден духовен път; а за начало Зет трябва да се научи да възприема обкръжаващия свят в такава степен, че да предвижда най-близкото бъдеще и да оценява последствията от възможните си постъпки, а също да почувствува, в какъв момент следва да извърши едно или друго действие. Именно към тези

проблеми следва да насочи вниманието си, а пък усещанията (истински и вътрешни) за увереност в себе си, за естественост и непринуденост на маниерите ще дойдат сами по себе си.

Да разгледаме сега по-подробно проблема за общуването. Тук авторът разбира под общуване само такива взаимодействия между хората, които се съпровождат от обединение на биополето. В съответствие с трите слоя на аурата (жизнения, емоционалния и менталния) общуването може да се разглежда като три основни вида: общуване на равнището на жизнените полета, емоционално и ментално.

Пример за общуване от първия тип е майка и невръстното ѝ дете, съпрузи на възраст, които започват да се чувствуват неуютно при дълга раздяла (при среща това усещане изчезва). Сексуалната дисхармония често е свързана с несъвместимост на жизнените полета. Тук се отнася необяснимото чувство на симпатия или антипатия към човека, който току що сте видели.

Общуването на емоционалното равнище е най-разпространения вид общуване. За него е съществено съгласуването на емоциите и не е съществен образът на мислите. Типичен пример са систематическите скандали между съпрузите; често това е единствения способ за общуване между тях, напълно удовлетворяващ ги. Ако в подобно семейство през някакъв период няма повод за конфликт, то в двамата съпрузи зрее „необяснимо“ раздразнение, причина за което се явява енергиен дефицит, възникващ в резултат на недостатъчното общуване (по време на общуването полетата се обединяват и се получава усилен поток на енергия от Космоса). Накрая, натрупалото се раздразнение намира повод за изход и се разразява поредния скандал. Удовлетворението след скандала се съпровожда от чувство на гнусливост, което е свързано с това, че получените от партньорите енергия не е от висше качество, но все пак с нея може да се съществува нататък. Следва да се отбележи, че общуването на влюбените се осъществява, като правило, на жизненото равнище (емоциите, съпровождащи влюбеността, обичайно са силни, но емоционалното *общуване*, т.е. съединението на емоционалните полета, в този случай не е типично).

Менталното общуване съвсем не се свежда до предаването на информация. То следва да се различава от така наречените спорове. Спорът е вид диалог, в който всеки от събеседниците се стреми да опровергае гледната точка на опонента и да докаже своята. При това общуване, т.е. съединения на полетата, като правило, не става. Въобще спорът като такъв е безплодно занятие. Да се доказва правилността на една или друга гледна точка или модел е безсмислено (*виж следващата глава*), доколкото всеки поглед на света е в нещо справедлив, а в нещо ограничен. Като противоположност на спора, менталното общуване има за цел не доказателство на нещо (обичайната подсъзнателна цел на спорещия е да докаже, че опонентът е глупак), а *постижение*, при което целта на участниците трябва да бъдат съгласувани. Характерен тип на менталното общуване е обучението, когато учителят се опитва да доведе до ученика своя способ за виждането на някакъв обект. Друг тип ментално общуване е съвместната медитация, размишлението за някакъв предмет. И в единия и в другия случай менталните полета се обединяват и участниците получават значителен приток

ментално украсена енергия, в главите им интензивно започват да идват мисли по дадения предмет и възниква чувство за единство. В учителя се появява телепатическо чувство, което именно не разбира ученикът и което трябва да му се каже, за да разбере. Ученикът неочаквано за себе си започва да разбира неща, по-рано стрували му се недостъпни. Интензивното ментално обучение може да доведе до обединение на емоционалните и даже на жизнените полета (и обратно), макар това да не е задължително. Общуването едновременно на няколко равнища е затруднено, тъй като се разсейва вниманието. Например, на човек, съсредоточен върху жизненото си поле (да кажем, оздравяващ след тежка болест), не се препоръчва да се вълнува и да мисли, т.е. да възбужда емоционалните и менталните полета. Обаче следва се учи на концентрация, тъй като дълбокото общуване неизбежно засяга всички слоеве на аурата.

Следва да се отбележи, че всеки от описаните видове общувания изисква умение за съсредоточаване върху *външен* обект; именно степента на тази концентрация в значителна степен се определя от качеството на общуване (и, разбира се, изходната степен на съгласуваност на полетата на партньорите). Затова общуването е така трудно за подрастващите, съсредоточени основно върху себе си и не умеещи още в достатъчна степен да се концентрират върху друг човек, а главното – не разбиращи, че това е необходимо. (Впрочем, разбирането тук, както винаги, става след интуитивно усещане).

Четвъртият вид общуване - духовното общуване – това е съвместната медитация за трансценденталното.

Обединението на полетата в процеса на всяко общуване дава силни емоционални усещания (удоволствие, душевен подем) и се изисква голямо усилие за да се отвлечеш от тях и се съсредоточиш върху темата на общуването. Напротив, концентрацията върху *удоволствието* на общуването води към съсредоточаване вниманието върху себе си, контактът с прекратява, интензивното съвместно поле, обезпечаващо връзка с Космоса, изчезва, и общуването фактически се прекратява. По такъв начин, удоволствието на човешкото общуване не се явява разкош (въпреки мнението на А. дю Сент Екзюпери), а *признак за правилността* на това общуване. Душевния и емоционалният подем, възникващ при общуването, следва да се насочи за преодоляване на трудностите на духовното развитие, иначе се получава обичайния енергетичен вампиризъм.

В заключение следва да се каже, че способността за общуване възниква и се развива в човека сама по себе си в процеса на духовния ръст. Сваляйки личностните клещи от различен род, може да се повиши способността на дадения човек към общуване до някакво равнище, което се определя от неговото текущо духовно равнище. По-нататъшните опити за усъвършенстване в собственото общуване най-често водят до злоупотреба. На определеното духовно равнище човек осъзнава, че общуването е оправдано само тогава, когато има (може би, скрити от събеседника) духовни цели.

Глава 6

Познанието

Стремлението към познание се явява фундаментална духовна черта на човека. Истината, пише Бердяев, е пътят и животът. Стремлението към познанието е стремлението да се достигне Бога като единство на света, да се преодолее трагическото разделение между Него и човека.

Предварителни забележки

Естественонаучните европейски представи на XVIII-XIX векове извънредно са повредили изкуството за познание. Възникнала е и е започнала да господства идеята за това, че знанието е набор от истинни сведения, че познанието е процес на отделяне на истината от заблудението (т.е. разделение на всички твърдения на истинни и лъжливи), че обучението е предаване на подобна формализирана информация от учителя към ученика. Тази идея съответства на определено равнище на общественото съзнание, обаче с неговия ръст тя се сменя от различна.

Знанието е, на първо място, светоусещане, *способ за интерпретация* на видимите явления на действителността. Целта на познанието не е в това да се установят законите на Битието, а в това, да се научим правилно да *възприемаме* Битието (и Бога), и формалните модели в същност са само възможното, но не и единственото (*виж надолу*) средство за това.

Знанието на фрагмент от реалността е не само и не толкова знание за законите (т.е. построяване на формалния модел), колкото привеждане на собственото възприятие на дадения фрагмент в такова състояние, че ние може да отговаряме на всякакви въпроси, касаещи дадения фрагмент, - това, така да се каже, е операционно определение (от тук, изискването на обзримостта на модела; безсмислено е да се строи модел, който не е в състояние да дава отговор на конкретните въпроси). Това значи, че след като е зададен въпроса, в главата ни (спонтанно, само по себе си) се появява отговорът му, или усещането за това, че въпросът е труден, заедно с указание за направлението, в което той следва да се реши.

Фактът, че е безсмислено да се говори за истинността или лъжовността на формалния модел, е станал вече общо отмъщение. Моделът е способ за виждане на света и като такъв се явява, естествено, непълен и изкривен, т.е. неистинен; но и не лъжлив, той като светът все пак отразява. Съответно, следва да се учат (т.е. да се предава опита на познанието) не фактите, а способите за усъвършенстване на възприятието, в частност, що се касае до науката, способите за построяване на формалните модели и, главното, следващото изучаване на пречупванията в тях на света. Познанието, в частност на формалния модел, променя нашето световъзприятие и светоусещане като цяло, прави света за нас по-хармоничен и свързан.

Затова ценността на всяка идея е различна за различните хора и епохи. Добре е известен феномена на появяването на идеите в момент, когато общественото

съзнание не е готово за възприемането ѝ. Тогава тя благополучно се забравя и се изобретява по-късно, когато вече успешно се включва в общественото съзнание. Подобна съдба на идеите е обусловена от това, че в момента на първото появяване тя, бъдейки „правилна“ и „истинна“ от гледната точка на по-късното обществено съзнание (правейки неговото световъзприятие по-хармонично) не се вписва в светоусещането на по-ранните епохи, намалява неговата целност и затова се отхвърля.

В нашето време фетишизацията на науката е довела до това, че много традиционно неформални видове познание (историята, литературознанието) се опитват, макар и външно, да се формализират и приспособят към моделирането. Това, може би, с нещо е полезно, но като цяло тенденцията е по-скоро противоположна.

Древните гърци не просто така са определили да отговаря за историята на специална муза – Клио. Включването на историята в световъзприятието е опит да се разбере, а главното да се *усети* смисълът на историята, се явява за човека една от най-важните духовни задачи. (Бердяев пише, че в смисъла на историята е скрит смисъла на света.) Тук търпят жесток крах всякакви опити за формализация (и, възможно е, по принципиални причини: не е изключено, че историята е твърде финна субстанция, тъй че мисълта в дадения случай е инструмент твърде груб за получаване на задоволителна точност.) Обаче ентузиазмът, с който много хора (и често непрофесионалисти) си губят времето за дълго и трудно изучаване на огромния фактически материал с нищожен последващ резултат на менталната продукция показва, че фактически се преследва друга цел: чуждите епохи и народи започват, по израза на Л. Гумилев, да горят в сърцето на историка. Това е и признак за истинното познание. И понякога се случват удивителни неща: така, в историческите романи на Ю. Титянова, някои факти от биографиите на героите, *измислени* от авторката, съответстват на действителността.

Научното познание

Новороденото възприема света изцяло. Както твърдят психолозите, неговият мозък и органите на чувствата трудно отделят отделните предмети и звуци; то постепенно се учи на това в първите няколко години от живота. Първите му понятия са пределно абстрактни: „ба“ първата половина от годината означава не само домашната котка Барсик, но и въобще всякаква котка, а също всяко животно, поне в нещо приличащо на котка (енот, лисица) и още много други, за които можем само да се досетим. След това в детето започват да се сглобяват представите за отношенията в света, т.е. за връзките между обектите. Всяка такава връзка сама по себе си е неуспял опит да се опише единството на света. Да се въведе формална система от понятия, описваща света и система на връзки между тези понятия, описваща единството на света е задачата на науката. По такъв начин, различието на учения от детето се заключава в степента на подробностите на виждането, формализацията и богатствата на системата на отношенията (връзките) между понятията.

В самото начало на запознанството с науката на човек му се струва, че науката може всичко, т.е. да описва света и неговото единство. С усвояването на занятията се изяснява, че детайлизирането на света е толкова високо, че частните закони подозрително се умножават на брой, без да се слепват в съдържателни общи. Формализацията на света върви, но формализацията на неговото единство страда. Постепенно се формира представа за това, че науката не дава истинна картина на света, а дава набор от модел, т.е. различно изкривени способности на виждане. Тези модели в същност не са нещо по-различно от метафорите във философията и притчите в религията. По същество, това е признание за отсъствие на необходимия език за описанието на света. Това, че формалният език, т.е. езикът на математиката, лошо подхожда към описанието на света, се усеща от много хора; обаче за това има указания и вътре в самата математика, например, невъзможността за акуратно построяване на основите ѝ (противоречията на теорията на множествата в съчетание с теоремите на Хедел). Истинската причина за невъзможността на научно моделиране на света като цяло се състои в това, че въвеждането на връзки не компенсира отделянето на обектите от света. Обектите, макар и свързани един с друг, все пак се различават един от друг (с това започва теорията на множествата), те са индивидуални, като в същото време за истинското постигане на света следва да се направи (на друго равнище) крачка в обратна посока, към възприятието на пеленачето, и да се види, че всичко е едно, т.е. да се види Бога във всичко. Това, обаче, се отнася вече към мистическото познание.

От ограничеността на научното познание не произтича неговата безсмисленост за духовния живот. В днешно време пътят на науката е разпространен и за някои е единствено възможния. В този случай той трябва да бъде преминат (може би не за едно въплъщение) като да се усети недостатъчността на науката, до това да се отхвърли този път и се премине към други пътища на познанието. Човек не може да слезе от своя път на познанието с волево усилие: това ще се обърне в лицемерие, което е характерно за много съвременни интелектуалци, които не са изживели научния път на познанието и опитващи се да се обърнат към християнската или друга вяра след определено количество лични неуспехи и разочарования в собствените си способности към голямата наука, а не вследствие на дълбок духовен импулс.

Философското познание

Философията е опит да се опише устройството на света с негодни средства. Основното средство на езика на философия е метафората, т.е. признанието на собственото безсилие да се обясни как трябва, пряко. „Щраусът е вид гъска“, - обяснява майката на любознателното дете. И съобразителното дете някак разбира това чудовищно обяснение и даже понякога разпознава след това означения щраус.

Аргументацията на философията не е по-малко ужасна. Когато философът започва да разсъждава, т.е. да употребява връзките „ако..., то“, „и доколкото..., тогава“, „и значи“ и т.н., то възниква усещането за елементарна измама. Логиката на философа е по-лоша от женската, тя е *произволна*, с други думи, нея просто я

няма. Много по-честно е да се каже направо: дадения текст се явява резултат на откровение, за което заявяват Бердяев и много мистици.

Но тогава възниква естествения въпрос: а защо, собствено, ние сме длъжни да вярваме на автора на дадения текст? Може би, това са бълнувания на умопобъркан? Нека преди да отговорим на този въпрос да обсъдим отначало проблема за истината и нейната представимост в текста.

Светът е непознаваем за човешкия ум. Това е свързано не с това, че човешкия ум е слаб, а с това, че той е твърде силен, груб и материален. Умът огрубява, замазва детайлите. Но той може да прави това *по различен начин*, в зависимост от това, от коя страна гледаме света. Истината не е факт, но е поглед към света, т.е. някакво направление на вниманието на ума върху обекта. Отправяйки вниманието си върху някакъв обект от гледна точка на дадена истина, ние получаваме задебелява репродукция на обекта. Затова е безсмислено да се говори за лъжовността на която и да е теория, концепция и т.н.: всички те задебеляват обекта, но всяка по своему.

Познанието за дадената истина е настройка на съзнанието в съответстващото направление. Критерий за познанието служи способността на човека да предава текстове на откровения (т.е. спонтанно възникване в него на мисли) по повод на всякакъв въпрос относно обекта, осветен от дадената истина. Следва да се подчертае, че една и съща истина в различните хора дава различни репродукция на обекта, макар, възможно е, и приличащи си.

Наборът от репродукции на обекта от гледната точка на различните истини представлява картината на света в съзнанието на човека. Колкото повече тези репродукции са съгласувани една с друга, толкова по-цялостна се явява тя. Всяка нова истина дава нова репродукция и толкова повече някак изменя целостта на картината на света. На човек му е неприятно, когато новата за него истина намалява целостта на неговата картина на света, тъй като стремлението към постижение на единство на света е най-фундаменталното духовно стремление. Затова той е склонен на отхвърли такава истина, обявявайки я за лъжлива, т.е. игнорирайки съответстващата репродукция. Обаче, набирайки в подсъзнанието цялата система от такива игнорируеми истини, той може в някакъв момент на просветление да ги включи всички в своята съзнателна картина на света, която при това увеличава своята цялост. Но може да дочака твърде дълго, докато това стане спонтанно и на определено равнище на съзнанието човек се старее да държи ума си открит без да игнорира никакви концепции. Отговорът на дадения въпрос може да даде медитацията и на най-нелепата теория.

Истината се изразява във формата на текста. Текстът се явява резултат от медитацията на автора в направлението на някаква истина. Само по себе си текстът няма смисъл. Неговото разбиране е медитация за читателя върху дадения текст под някакъв ъгъл на виждане. В зависимост от ъгъла на виждане, т.е. направление на вниманието на читателя, резултатът от медитацията ще бъде различен. В нашия век на обективация текстовете ги четат по възможност „обективно“, т.е. стареейки се да се абстрахират от ъгъла на виждане на читателя и от личността на автора. Обаче възприятието се получава много по фино, ако се

възприема не само текста, но и авторът, стоящ зад него (така ние четем писмата на близките хора).

В низкото духовно развитие човек може да възприема само една истина. Разгласяването на две различни истини за него е толкова болезнено, че една от тях се отблъсква или се обявява категорично за лъжлива (религиозната или научната нетърпимост). В следващото равнище човек е способен да възприема няколко истини, при условието, че той прави между тях определено съгласуване, а затваря очите си за разсъгласуванията (т.е. отхвърля ги в подсъзнанието; същото се отнася и спрямо обществото). Обаче с увеличаване разширението на съзнанието става все по-трудно да се затварят очите за разсъгласуванията, тъй като картината на света изтънява и настъпва предел на, така да се каже, разрешаващата способност на ума, а вътрешната честност, нарастваща заедно с духовното равнище, изкарва разсъгласуванията в съзнанието.

Моментът на осъзнаване на недостатъчността на менталното познание на света е най-важния момент в духовния път на човека (и обществото); обичайно той се съпровожда от дълбока криза. Работата е в това, че на ума, още повече на развития, му е трудно доброволно да признае поражението си; той твърде дълго е радвал егото с достиженията си. Затова егото трябва да изпита много мъка, докато съзрее за окончателен отказ от удоволствията, доставяни от ума. Обаче пътят на духовната еволюция е именно такъв. Светът в неговото единство може да се познае само непосредствено-чувствено, по-точно казано, свръхчувствено (*виж надолу*).

По такъв начин, е безсмислено да се говори за правилност или неправилност на истината, тъй като истина е поглед върху света, т.е. способ за осветяването му и в този смисъл е вярна, доколкото осветява света, а не и нещо друго, и невярна, доколкото го изкривява. Обаче, може да се говори и за недостатъчност или излишък на истината за човека. Всяка истина, като лъч на прожектор, има своя степен на фокусировка и, следователно, на осветеност на обекта. От друга страна, всеки човек притежава индивидуална способност за концентрация на вниманието върху обекта, т.е. за възприятие върху обекта му е нужна напълно определена степен от яркост за осветяването. Тези две величини трябва да съвпадат. Иначе, ако яркостта на осветяване на обекта на истината е недостатъчна за човека, той казва, че дадената истина за него е твърде примитивна; ако пък яркостта на осветяване на обекта на истината превишава възможностите на възприятието му, заслепява очите му и той казва: „Твърде дълбоко копаеш“.

Казаното по-горе касае относително високото равнище на абстрактно мислене, когато истината се възприема като модел на действителността, като система от възгледи и т.н. На по-ниското равнище на мислене истината се възприема като факт: земята е кълбообразна. Обаче и в този случай основното натоварване на истината отива не към самия факт, а към способите за виждане на света. Твърдението „земята е кълбообразна“ по същество означава изотропност на пространството, т.е. отсъствие на означено от Бога направление (от долу на горе в случая на плоска Земя). А това вече е именно поглед на света, а не само факт.

Философското осмисляне на квантовата механика и двете теории на относителността, без да говорим за по-съвременната физика, катастрофално се задържат. Философите за това твърде лошо знаят математиката, а физиците нямат време: те се занимават със „съдържателни“ проблеми.

Естетическото познание

Усещането на красотата в човека е спонтанно; то не може да се научи и да се научиш. То идва едновременно с истинното възприятие на обекта, т.е. в онзи момент, когато започваме да усещаме в него Бога. Паралелно с това чувство се появява усещане за единство, завършеност, свързано с единството на света, който *целият* се въплъщава във всеки обект. До тогава, докато в човека не се е появило усещане за красота и единство на обекта, можем да бъдем уверени, че обектът не е познат, че човекът, в най-добрия случай, е на подстъпа на познанието.

Когато човек в познанието на обекта достига до онзи стадий, че обектът му изглежда прекрасен, в него възниква импулс да изрази усещането си за тази красота и той интуитивно (и напълно справедливо) чувствава, че възприятието му се различава от възприятието на всички останали хора. Обичайно именно този импулс го наричат творчески, макар в действителност понятието творчество да е много по-широко (*виж гл. 2*). И човек, подчинявайки се на творческия импулс, твори: пише стихове или писма до възлюбената, рисува картини. Удовлетворение от творчеството човек получава дотолкова, доколкото в продукта на творчеството му се удава да изрази специфичността на възприятието на обекта с чистото си съзнание, т.е. с висшето си „аз“. Възприятието на чуждото творчество става по същия начин, както и това на всеки обект: то ни изглежда толкова по-добро, колкото по-голяма информация за истинското битие в неговото единство ние получаваме. Съществена помощ на възприятието оказва настройката с висшето „аз“ на твореца (но не и информация за неговата социална личност!). Така, понякога, ако читателят е настроен на автор, бездарни в обичайния смисъл стихове могат да окажат силно естетическо въздействие. Самобитността на твореца се определя не от своеобразието на неговото висше „аз“, което винаги е уникално, а от дебелината на бариерата на баналност, издигната от неговото лениво его.

Продуктът на естетическото творчество (разположен във финния свят) играе в естетическото познание същата роля, която играе философската система във философското познание или модела в научното. Той се явява образ на света под дадения ъгъл на виждане. Затова е правилно да се говори не за бездарност на произведение на изкуството, а за недостатъчна информираност за него от дадения човек. Разбираемо е, че информативността на произведението на изкуството за човека съществено зависи от неговата способност да извлича информация; следва да помним, че всеки обект съдържа информация за целия свят.

По същия начин, както и науката, изкуството се явява странично разклонение за познанието. Трагедията на творчеството се състои в това, че Бога може да се познае, но не може да се изрази. Обаче изкуството, може би в по-голяма степен,

отколкото науката, настройва човека за непосредствено възприятие на света, което се явява път, водещ до познанието на Бога. От друга страна, моментът, когато човекът в духовния си живот изживява изкуството (то става недостатъчно за него), се съпровожда за него от дълбока криза, мятания от една област на изкуството в друга, от каторжен труд, лудница и т.н. до физическа смърт включително.

Големи честност и мъжество се изискват от човека за да осъзнае, че поредния отрязък от пътя е преминал и да започне отначало.

Мистическото познание

Мистическото познание е получаване на информация непосредствено от Бога. Както читателят може да забележи, мистическото познание се явява най-съществената част от всички разгледани по-горе видове познание. Тук авторът ще проилюстрира тази истина с примера на познанието в най-формализираната и в този смисъл най-проста област от знанието, на математиката.

Всички опити да се сведе математиката до свършено формализирани логически схеми са се провалили и по-долу ще стане ясно защо. Какво значи да се разбере математическата теория? Студентът от първи курс знае, че за да получи тройка на изпита е достатъчно да знае определенията формулировките на теоремите. За четворка, трябва да знае още и идеите на доказателствата; за петица, да умее да решава най-простите задачи, свързани със знанието на подробностите на доказателствата. Засега става дума само за паметта. Студентът от горните курсове разбира, че само паметта не стига. За да се решават по-сложните задачи, е необходимо да отдели основните типични изкуствени прийоми (т.е. методи) на дадената теория и да умее да ги прилага в определена последователност, специфична за дадената задача. Аспирантът вече трябва да измисли *свой*, по-рано неизвестен изкуствен прием в духа на вече съществуващите и да го приложи към някаква конкретна задача. Това е и съдържанието на кандидатската дисертация. Обаче професорът не смята, че младият кандидат на науките „чувствува“ теорията. В неговото разбиране знанието на теорията идва след щателното ѝ „обмисляне“, т.е. след ментална медитация, в резултат на което умът идва до такова състояние, в което по повод на всякакъв проблем спонтанно в главата, от само себе си, идва именно този изкуствен прием (може би, по-рано неизвестен), с помощта, на който той се разрешава. При това, професорът, „измислящ“ дадената теория не грехи практически никога, макар идеята да идва в главата му мигновено. Ясно е, че информацията се появява по мистически начин, от Бога.

Обаче и чисто мистическото познание, точно, както и останалите, е ограничено от духовното равнище на човека. Без да навлиза в тази област по-подробно, авторът ще забележи: колкото е по-развито егото, толкова по-голяма мъгла от желаниа и мисли създава то около чистото съзнание, което, собствено, и се явява субектът на познанието, и по такъв начин не му дава да се слее с обекта, и така да преодолее противоположността субект-обект, което означава и познанието на света.

Непосредствено-чувственото познание

Това е пътят на тантра йога (виж например лекциите на Б. Раджниш в Пун в книгата „Само едно небе“). Общеизвестно е, че нашите усещания са лъжливи. Обаче, в процеса на познание, няма на какво повече да се осланяме. Най-праволинейния изход от положението е агностицизма. Малко по-внимателен поглед показва, че все пак някакво, макар и изкривено познание, т.е. възприемане на информация от външния свят, постоянно се получава, и нашият мозък се справя с изкривяванията в достатъчна степен за това, за да поддържа съществуването. Има ли способ да се намалят изкривяванията? За да разберем това, следва да се ориентираме в причините им.

Основните причини за изкривяването на реалността при индивидуалното възприемане е същността на нашите чувства и мисли; в същото време те са необходими за взаимодействие с нея. Мислите и чувствата играят ролята на буфер между индивидуалното съзнание и външния свят. Индивидуалното съзнание не е способно да обработва цялата информация постъпваща в човека от неговите органи на чувствата и подсъзнанието, затова тя се агрегира (обобщава) и постъпва във формата на мисли, усещания, емоции, желания и т.н. Първоначално, когато вниманието на човека е насочено към външния свят, тези усещания са недостатъчно определени. За да се ориентира в тях, на човек му е нужно да превключи вниманието навътре в себе си, да се блокира от външния свят и някакво време да обработва информацията, постъпваща в него. Когато този процес завършва, човек отново насочва вниманието си навън, получава нова порция информация, тя отново води до насочване вниманието навътре и започва да я преработва, но сега вече през *призмата на формираните представи*. И тук възникват изкривяванията.

Хората, живеещи с чувствата, обичайно се противопоставят на хората, живеещи с мислите. Обаче в действителност двете категории живеят в изкривения свят на собствените фантазии. На едните и другите реалността е нужна като кратковременен импулс от информация (чувствена или ментална) отвън, след което те за дълго превключват вниманието си навътре в себе си, потапяйки се в мислите и усещанията си (ментални и емоционални). Ако човек умее да прави това, в него тече дълбока ментална или чувствена медитация със значителен приток на енергия отвън; обаче неговите мисли и чувства са илюзорни, те много слабо са свързани с реалността.

Трудността на прехода към по-високо равнище на познание, към по-точно възприемане на света, се заключава в необходимостта от превключване към чистото съзнание, което е свързано с постоянен поглед на обкръжаващата ситуация някак отвън.

Мислите и чувствата притежават свойството да приковават вниманието, след което то отново се отвлича от ситуацията и се превключва навътре в човека. (Така е много по-леко. Ако вие слушате даже много интересна реч, от време се отвличате и започвате да я осмисляте и при това почивате; иначе възниква претоварване на вниманието.) Парадоксалността и трудността на положението на нещата се състои в това, че за да се възприема адекватно ситуацията, е

необходимо да *не се включвате* в нея: веднага щом се включите в ситуацията, вашите мисли и чувства започват да ви управляват, приковавайки вниманието ви, и вие веднага се превключвате към тях, т.е. навътре в себе си, с което се отключвате от ситуацията. Сега вие трябва отново да се включите в нея, което изисква време за настройка, а ситуацията вече се е променила: в една и съща река не може да се влезе два пъти.

Какъв е изходът? Тантра предлага постоянно да се вираме в ситуацията с чисто съзнание, сякаш гледате филм, сюжетът на който напълно не ви интересува, но за който от вас се иска подробен отчет. Доколкото все пак вие сте жив човек, мисли и чувства ще идват до вас, но вие трябва емоционално да ги игнорирате, регистрирайки ги, но без да се привързвате към тях, т.е. пропусайки ги през себе си, сякаш вие сте за тях прозрачни. С други думи, мислите и чувствата не трябва да влияят на направлението на вниманието ви (то трябва да бъде приковано към ситуацията) и на вашите действия, за да мога те, както и направлението и превключването на вниманието ви, да стават спонтанно, без обмисляне и прочувстване, и тогава ще бъдат адекватни на ситуацията.

Разбира се, не бива да се действа спонтанно, ако не чувствувате ситуацията. Тогава е необходимо и да се помисли и да се ориентирате в чувствата си. Но колкото по-фино е усещането на ситуацията, колкото по-малко човек е съсредоточен в мислите и чувствата си (радостно състояние за егото), толкова по-точни са мислите, идващи в главата му, и толкова по-дълбоки са чувствата му. Любовта се отличава от влюбеността по това, че влюбеността е емоция, а любовта не. Любовта е сияние, осветяващо за нас обекта и по определен начин преобразуващо нашето ментално и емоционално отношение към него. Влюбеността, това винаги е самовлюбеност. Колкото по-добре човек умее да се включва в ситуацията, толкова повече за него е съблазънта да се превключва към себе си, тъй като при това той затваря в себе си енергетическо-информационния поток, минаващ през него от и към света, и да зарадва егото със сладка космическа енергия. Но при това ситуацията ще избяга от вниманието му, а с нея и възможността за спонтанни действия, а също и дълбочината на мислите и чувствата. Въобще дълбочината на мислите зависи не от времето на обмисляне, а от равнището на вниманието, насочено към ситуацията.

С израстване на уменията правилно да се включваш в ситуацията става следното. Чувствата стават по-дълбоки и постепенно изчезват, оставяйки на мястото си светлината на истинната любов. Мислите се появяват все по-рядко и все повече съответстват на ситуацията, така че се налага по-малко да се обмислят собствените действия, на които, на свой ред, все по-често може да им се разрешава да бъдат спонтанни. Човек започва да усеща, че го водят висшите сили.

По-нататъшното придвижване по пътя на познанието води до сливането на човека с Вселената.

Глава 7

Богът и човекът

Като че ли, да се разберат взаимоотношенията на човека и Бога е най-важната духовна задача на човека.

Задълженията

По повод задълженията на човека към Бога съществуват две различни гледни точки. Рамакришна казва, че следва максимално да се отвлечаме от желанията на егото, да усещаме в себе си Божията воля и да действваме в съответствие с нея. Бердяев отхвърля егото и смята, че човек има какво да каже на Бога, и Бог даже чака от човека лично творчество, което е, макар и Божествено (т.е. продиктувано от Бога), но не напълно, и точно този *личен* принос на човека в творчеството е нужен на Бога.

Противоречат ли си тези две концепции? Авторът смята, че не. Бидейки в дълбочината на съществуването си движим от естетически критерии, човек някак с това изпълнява Божията воля и употребява личната свобода на волята си за това, в рамките на естетическите критерии (дадени от Бога) максимално да увеличи хармонията на обкръжаващия свят, и по-точно на онази негова част, която е усещана в рамките на неговото съзнание. В процеса на духовното израстване се уточняват критериите и се подобрява световъзприемането, но личната свобода на волята при това се увеличава, а не се намалява. В низките равнища от развитието на духа свободата на волята се употребява главно за борба за съществуване, след това за избор между добро и зло (морал), а нататък за избор в процеса на творчеството.

Индивидуалността

Истинската индивидуалност на човека се състои в особеността на естетическия поглед на света с неговото чисто съзнание, т.е. с висшето „аз“. Бог е дал на човека частица от Себе си, изразявайки това в способност за избор, т.е. предоставяйки му свобода на волята и в специфическа естетическа оценка на Битието, на основата на която и става изборът. Само следва да се различават естетическия критерий на висшето „аз“, проявяващ се в погледа „от страни“, от насочената към себе си естетика на егото (така на жената е трудно да признае на красивия мъж, който не ѝ се нрави). Всички талантиливи хора (в това число и пишещите двойно повече научни работи) имат свой *стил*. Понякога стилът го свързват само с личността на човека. Това не е така; стилът се явява проявление на висшето „аз“ и на индивидуалното чисто съзнание. Именно затова текстовете често удивяват автора: струва му се, че не ги е писал той. В действителност е обратното: писал ги е сякаш той, но и онази личност, която обичайно живее, мисли, действа – нещо странично, вторично по отношение на висшето му „аз“.

Молитвата

Всяко обръщане с мислите към Бога е благо за човека. В зависимост от равнището на съзнание на човек му се струва, че моли Бога за нещо (материално или духовно), изразява любовта си към него, служи му като слуга на господар,

или сътрудничи с него на равни начала. Обаче в действителност разлика няма, взаимодействието на човека с Бога винаги е сътрудничество; човек и Бог заедно творят историята на света. И молитвата винаги може да става във всякаква форма; единственият критерий за дълбочина на общуването се явява степента на духовно просветление.

Заклучение

Основен ограничител на духовното израстване (по какъвто и път човек да върви) се явява неправилната представа за възможностите на висшето и низшето „аз“ и неправилното разпределение на собствените усилия. Висшето „аз“ може всичко, низшето „аз“ не може нищо, освен удовлетворяване на собствените потребности. Низшето „аз“ винаги емоционално се стреми нанякъде; висшето „аз“ не е емоционално, то задава общото направление на движението и указва препятствията; при това то никога не греши и не поставя пред човека задачи, които на дадения етап да не може да изпълни. Низшето „аз“ по същността си е заето с бягане по препятствията, то само си ги поставя, след това с наслаждения ги преодолява; това занятие няма отношение към духовния ръст, макар да го наподобява. Разликата се състои в това, че висшето „аз“ винаги има трансцендентални, т.е. принципиално недостижими, за въплътения човек цели (за доброто на света, за стигане на света, за съединение с Бога и т.н.), и тези цели *постоянно просветват* през онези препятствия, които преодолява човека в духовния си ръст, и през онези локални цели, които той си поставя. Веднага щом локалните цели или препятствия (макар и подсъзнателно) затъмнят трансценденталната устременост, духовния ръст се прекратява и започва бягането на каретицата-его в колелото на мая.

Москва, 1983-84 год.

Приложение

Афоризми по главите

Встъпление

Незнанието на закона не се явява смекчаващо вината обстоятелство.

Ако въпросът е зададен правилно, отговорът ще бъде неочакван.

Символиката играе в духовния живот по-голяма роля, отколкото изглежда.

За да се реши проблема, следва да се застане над него. А проблема с Бога?

За преодоляването на щампите е необходима духовна работа.

Глава 1. **Единството на света**

Единството на света да дава покой на човека.

Глава 2. **Свободата воля и творчеството**

Откровението винаги е истинно. Погрешна бива интерпретацията.

Мислите и чувствата на човека не му принадлежат. Те идват от някъде и някъде отиват, и само се регистрират. Затова те трябва да се уважават.

Всеки избор има духовен смисъл.

Не следва да се мисли, че грубите обвивки на физическото тяло, личността и образа на мислите толкова ограничават свободата на висшето „аз“.

Висшето „аз“ винаги е абсолютно свободно. Онова, което субективно се преживява като несвобода е несвобода на егото. Мъка се пада на разбойника.

Творчеството е съвместна медитация на човека и Бога.

Произведението на изкуството възразява против това, че върху него стои фамилията на автора.

Обучението е творчество.

Критерият на избора винаги е естетическия, макар и подсъзнателно.

Глава 3. **Доброто и злото**

Богът има свои възгледи за добро и зло, и Той има за това морално право: Той вижда света изцяло, всичко знае, всичко помни и за нищо не си затваря очите.

Когато на човек му изглежда, че причинява зло някому, в действителност вреди само на себе си.

Човек може единствено сам да си причини зло. Същото се отнася и за доброто.

Единственият способ да си причиниш зло е да стесниш съзнанието на сърцето си.

Злото възниква при несъответствие на духовното равнище със сферата на съзнание на сърцето.

Глава 4. **Гласовете**

Когато в човека не става духовно израстване, той умира. Неговите страдания могат да облекчат само пост или молитва.

Прекият достъп от менталното съзнание в съзнанието на сърцето винаги е закрит.

Ако съзнанието гледа отдолу нагоре, то в същото време подсъзнанието гледа отгоре надолу и обратното.

Не съди за това, което не възприемаш лично.

Лошо е, когато човек приема гласът на егото за гласа на висшето „аз“. Обаче обратната грешка е къде-къде по-опасна.

Когато индивидуалното подсъзнание на човека е съгласувано с общественото, гласът на висшето „аз“ е много трудно да се чуе.

Глава 5. **Начинът на живот**

Сферата на съзнание на сърцето е това, което човек може да гледа обективно, без да остава при това равнодушен.

Емоциите и мислите са същината на реакциите на егото спрямо външния свят. Реакцията на висшето „аз“ спрямо света е вниманието.

Хармонията на света носи любов, а не влюбеност. Да не се превръща първото във второто е най-важната духовна задача на човека.

Силата на волята е подобна на силата на мускулите. Развитието на едното и другото има еднакво отношение към духовността.

Трябва да се дорасне до аскетизма.

За да можем да изменяме света, е нужно преди това да изменим себе си.

Праволинейните хора се стремят да изменят света, гъбкавите – своето отношение към него. Мъдрецът търси баланса между едните и другите.

Най-голямото изкушение за човека представляват неговите отношения с децата му. Тук егото, за първи път излязло от предела на личността, безчинства безнаказано.

Истинското благодаяние – това е, когато в отговора не ти се иска да благодариш.

Общуването без духовна цел е най-бързия път към ада.

Глава 6. **Познанието**

Възприятието винаги е свръхчувствено. Петте органа на чувствата всъщност са само средства за настройка на вниманието.

Критерий за истината не е практиката, а собствената душа.

Логично е с теорията за познанието да се занимава човек, който всичко знае.

В сраженията за истината последната не взема участие.

Да познаеш, значи вътрешно да промениш себе си.

Да познаеш, значи да включиш в себе си.

Духовното равнище служи като естествен ограничител във всякакъв вид познание.

Основната функция на изкуството е да помогне на човека да види Бога в обкръжаващия го свят.

Винаги гледай на себе си отстрани. Тогава ще видиш, че егото е плоско. Надутото ето също е плоско.

Влизай мълчаливо. Ако си отишъл в себе си, връщай се мълчаливо.

Възприемай и съпоставяй, но не оценявай.

Включвай се в ситуацията, но намирайки се при това над нея.

Висшата добродетел е умението да се вписваш в ситуацията, точно намирайки в нея мястото си и усещайки я като духовност.

Глава 7. **БОГЪТ И ЧОВЕКЪТ**

Вярата в Бога е способът за интерпретация на видимите явления.

Не е нужно да се вярва в Бога. Нужно е той да се усеща.

Всеки човек има свои задължения пред Бога.

Истинната индивидуалност на човека се състои в особеностите на световъзприемането на висшето му „аз“.

Бог изпълнява всички наши желания. Следва да има в предвид, че Той слуша не буквата, а духът на желанията и интерпретира егото от Своята гледна точка.

Бог дава на човек не според вярата, а според духовното равнище.

Молитвите, медитациите и мантрите не влияят на духовния ръст на човека. В най-добрия случай те му разширяват възможностите за такъв.